

TÜRKİYE'DE ANA DİLİ TÜRKÇE OLMAYAN GÖÇMEN TOPLULUKLARA YAKLAŞIMLARA DAİR BİR ÖRNEK: GİRİT GÖÇMENLERİ

Tuncay Ercan SEPETCİOĞLU*

Özet

Anadolu, tarih boyunca eski Osmanlı topraklarından kendisine yönelik birçok göç olayına şahit olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın sonlarından Cumhuriyet dönemine değin olanlar, günümüz Türkiye'sinin toplumsal yapısını şekillendirir mahiyettedir.

Bu çalışmada, Girit'ten Anadolu'ya göç eden ve kendilerine göre yabancı bir kültürel, dilsel, ekonomik ve politik ortama gelen Girit göçmenlerini araştırmak amaçlanmaktadır. Bu Rumca konuşan topluluğun yeni çevreye uyum süreci hayli zaman almış ve bu süreç, eğitim sistemi örneğinde olduğu gibi bazı devlet politikalarından da etkilenmiştir. Bu çalışma aynı zamanda, bir göçmen topluluğun dil vasıtasıyla edindiği hatırayı ve kimliği keşfetmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, göçmen, ana dil, Giritliler.

AN EXAMPLE FOR THE APPROACHES TO THE NON-TURKISH SPEAKING IMMIGRANT COMMUNITIES IN TURKEY: THE CASE OF CRETAN IMMIGRANTS

Abstract

Anatolia has witnessed lots of migrations from ex-Ottoman territories throughout history. Especially the ones happened from the end of the 19th Century to the Republican Period played an important role to shape the social structure in modern Turkey.

It is aimed in this study to explore Cretan immigrants who migrated from the Island to Anatolia and came relatively to a foreign cultural, linguistic, economic and political environment. The adaptation process of this Greek-speaking community to the new environment took a long time and it was influenced by the some state policies like education system. This essay is also an exploration of an immigrant community's memories and the identities they have experienced through language.

Key Words: The Republic of Turkey, immigrant, native language, Cretans.

* Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Cumhuriyet Tarihi A.B.D.; tesepetcioglu@adu.edu.tr. Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde gerçekleştirmiş olduğum "Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği" başlıklı Doktora tezime esas alınarak hazırlanmıştır.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar ve Kafkasya'daki topraklarında yaşayan Müslüman topluluklarının, İmparatorluğun dağılma sürecine girmesiyle birlikte, özellikle de 19. yüzyıl ortalarından itibaren "güvenli" gördükleri yerlere yoğun biçimde göçleri gerçekleşmiştir. Farklı etnik/dilsel gruplara mensup ve farklı kültürel altyapılara sahip bu toplulukların nüfus hareketleri, "gelen yer" kadar "gidilen yerin" demografik özellikleri başta olmak üzere, sosyo-kültürel yapısını da değiştirmiş ve buraları günümüze dek etkilerini yansıtmaya devam edenli şekillendirmiştir. Özellikle Balkanlar'da ulus-devletlerin birer birer tarih sahnesine çıktığı bu süreçte, idari mekanizmanın, yönetim şekillerinin ve ideolojinin değişimiyle birlikte, kültürel altyapıları yerel halktan ya da çoğunluğu teşkil eden toplumdan farklılıklar içeren bu göçmen topluluklarının yeni yerleşim yerlerine uyum aşaması, zor bir süreçten geçmiştir. Bu çalışmada, Ege Denizi'nin Akdeniz'e açıldığı noktada hayli stratejik bir konumda bulunan Girit Adasında, 19. yüzyılda milliyetçilik ideolojisi, Rum isyanları ve çete faaliyetleri ve "Büyük Devletler" ile Osmanlı'nın Adaya dair yürüttüğü politikalar neticesinde Girit'i terk etmek zorunda kalan ve Osmanlı'nın günümüzdeki Suriye, Lübnan, Mısır ve Libya gibi topraklarına göç eden Adanın Müslüman ahalisinden Anadolu'ya gelip Osmaniye Köyüne iskân edilen bir grup Giritli muhacir örneğinde, bu göçmen topluluğun ana dilinin, diğer tüm sosyo-psikolojik sebep ve "kültürleşme" boyutundan öte, ulus-devlet politikaları ile değişim ve dönüşümü ele alınmaktadır.

Girit göçmenlerini, -Anadolu'ya gelişlerini kronolojik olarak esas alarak- iki grupta toplamak mümkündür: Adada özellikle Rum isyanlarının sebep olduğu ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan fakat en büyüğü 1898-1899 yıllarında gerçekleşen; düzensiz biçimde ve büyük kitleler halinde, Osmanlı'nın diğer güvenli bölgelerine ve dolayısıyla da Anadolu'ya gelen, göçmenler arasında da "Eski Giritliler" olarak adlandırılan ilk grup muhacirler ile Zorunlu Nüfus Mübadelesiyle Cumhuriyet sonrası gelen mübadiller...¹ Sayıca ilk grup, "Yeni Giritliler" olarak isimlendirilen mübadillerden fazla olsa da² iktisadî açıdan ikinci grup daha

1 "Muhacir/mübadil" kavramlarının ayırım noktalarına ve ayrıntılarına dair bkz. Kemal Arı, "Göçmen ve Sığınmacı Eylemlerinin Kavramsal Tanımı Tarihsel Yönden Analizi", *Yalvaç Gelişim Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1-2, Haziran 2008/Aralık 2008, Isparta 2008, s.39-50 ve Nedim İpek, "Mübadil Deyimine Dair", *Mübadile ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı (8-9.12.2007)*, Samsun Mübadile ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Yayınları, Samsun 2008, s.157-160.

2 30 Ocak 1923 tarihli Türk-Yunan Mübadile Anlaşmasından sonra Girit'ten Anadolu'ya gelen nüfusu değerlendiren Arı, bu rakamı 22 bin 812 olarak belirtmektedir. Arı ayrıca, mübadile işleminin ilk tamamlandığı yerlerden biri olan Girit'ten Haziran 1924 tarihinden sonra gelecek göçmen kalmadığını, yalnız 600 kişilik bir grubun oradaki işlerini bitirdikten sonra kendi olanaklarıyla Türkiye'ye ulaşmak istediklerini belirtmektedir; Kemal Arı, *Büyük Mübadile - Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.91-92. Girit'in Osmanlı idaresindeki nüfusuna ve nüfus değişimlerine dair ayrıntılar için bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) - Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.157-193; Ayşe Nükhet Adıyeko, "1881 Yılında Girit Vilayetinde

elverişli imkânlarla sahip olmuşlardır; fakat Girit göçmenlerinin Anadolu’ya uyum aşamasında yaşadıkları sosyo-kültürel sıkıntılar göz önüne alındığında, bu iki grubun benzer güçlüklerle karşılaştığı görülmektedir. Bu güçlüklerin ana sebebi, bu göçmen topluluğun kültürel yapısının yerel Anadolu kültürüyle başta ana dil meselesi olmak üzere göstermiş olduğu farklılıktır. Dolayısıyla insanlar arası iletişimin en önemli boyutunu oluşturan lisanın kullanımı, Girit göçmenlerinin yeni yerleşim yerlerinde “üstesinden gelmek zorunda oldukları” ve siyasi erkin -çağın hâkim ideolojilerini ve yönetim tarzlarını da dikkate alarak- “üstesinden gelmek zorunda kaldığı” bir büyük engel olmuştur.

Gerek Girit Adasını 19. yüzyılın sonunda terk etmek zorunda kalan muhacirler gerekse Türk-Yunan hükümetlerinin Lozan görüşmeleri esnasında karara bağladıkları Zorunlu Nüfus Mübadelesi ile Anadolu’ya gelen mübadillerin özellikle ilk iki kuşağı, konuştukları dili, ana kıta Yunanistan ile diğer Ege Adalarında konuşulan *Elenikadan* (Yunancadan) bir şekilde ayırarak, *Giritlice*, *Kritiki* ya da *Kritikos* olarak tanımlamaktadırlar. Giritlice bilen Girit göçmeni oranına dair bir istatistik bulunmasa da bu Ada göçmenlerinin büyük bir kısmının ana dil olarak Giritliceyi kullandıklarını belirtmek yanlış olmaz. Özellikle ilk iki kuşak göçmenler için geçerli olan bu çıkarım, bu yazılı olmayan / yazıya aktarılmayan / yazıya aktarılamayan dilin günümüzde sadece yaşlı kuşak tarafından kullanılması ve genç kuşağın neredeyse tamamıyla Türkçeyi benimsemeleri dolayısıyla geçerli değildir. Fakat Anadolu’ya göçün hemen ardından *Giritlilik* kimliği vurgusunda öne çıkan, bu topluluğu diğer göçmen topluluklarından ve yerli halktan ayıran başlıca olgu, işte bu ana dilleriydi.

Türkiye Cumhuriyeti’nin “uluslaşma” sürecinde uygulamış olduğu politikalarından, tüm ana dili farklı olan topluluklar gibi Giritli göçmenler de etkilenmiştir. Dil kavramının ne olduğunu, dil ile kültür arasındaki bağı ortaya koyduktan sonra, Osmanlı coğrafyasında hangi dillerin konuşulduğu ve 19. yüzyıl itibarıyla meydana gelen sosyo-kültürel, askeri ve politik olaylar neticesinde ana dili Türkçe olmayan hangi toplulukların Anadolu’ya geldikleri, bu çalışma kapsamında irdelenecektir. Cumhuriyet sonrası, ana dili farklı olan topluluklara karşı ulus-devletin yürüttüğü politikaların neler olduğu ve bu göçmen toplulukların ana dillerindeki değişim ve dönüşümde Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim politikalarının ne denli etkili olduğu, Yunanistan’daki durumla mukayeseli olarak tartışılacaktır. Çalışmanın temelini, bir takım ikinci el kaynakların yanısıra, Aydın İli Kuşadası İlçesi Davutlar Beldesinin günümüzde bir mahallesi olan fakat 20. yüzyılın hemen başında Girit muhacirleri için inşa edilen Osmaniye Köyünde³ gerçekleşen alan

---

Yapılan Nüfus Sayımı ve Tartışmalı Sonuçları”, *Fethinden Kaybına Girit* (Ayşe Nükhet Adıyeye, Nuri Adıyeye), Babiali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2006, s.163-170; Süleyman Beyoğlu, “Girit Göçmenleri (1821-1924)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 2, 2000, s.135 (123-138).

3 19. yüzyılın tam sonunda Girit’te meydana gelen olaylar neticesinde, Adayı terk edip Anadolu’ya sığınan muhacirler için inşa edilen köylerden biri olan Osmaniye Köyü adını, 1904 tarihinde almıştır; B.O.A. DH.MKT. 882-9 (8 Cemaziyülahir 1322 Hicri / 20 Ağustos 1904). Osmaniye Köyü günümüzde Kuşadası İlçesine bağlı Davutlar Beldesinin bir mahallesidir.

araştırması esnasında kaynak kişilerle mülakatlarla şekillenen sözlü tarih verileri de kullanılmıştır. Cumhuriyet'in ana dili Türkçe olmayan göçmen topluluklara yaklaşımı, "Giritlice" olarak adlandırılan Yunancanın bir diyalektiğini kullanan Girit göçmenleri örnekleminde sunulmaktadır.

1. Dil ve Kültür

Dil, belirli kurallara göre bir araya getirilmiş sesleri ve işaretleri kullanarak gerçekleştirilen simgesel iletişim sistemidir ve o dili paylaşan herkes tarafından, toplumun önceden kararlaştırdığı anlamlar çerçevesinde anlaşılabilir⁴. Dil, belirli bir zamansal-mekânsal bağlamda var olmaz; o, dili kullananların somut pratiklerinden çıkarımlar yaparak meydana getirilir⁵.

Kavramsal olarak insan dilinin biyokültürel tabanlı bir olgu olduğunu belirten *Mengü*, insana ait konuşma organlarının niteliğinin, sinir sisteminin ve beynin oldukça karmaşık yapısının konuşma olayı için biyolojik anlamda bir hazır bulunmuşluk durumu yarattığını fakat dilin, kültürün ortaya çıkardığı bir ürün mü olduğu yoksa insan dili sayesinde genel anlamda kültürün ve daha sonra da alt kültürlerin mi oluştuğu konusunun, günümüzde hâlâ kesin saptanamamış bir sorun olarak karşımızda durduğunu açıklamaktadır. Bununla birlikte *Mengü*'ye göre dil, kültürün sembolik bağlamdaki anlatımı veya kültürün bir göstergesidir.⁶ Bu yüzden diller, her biri kendine özgü bir kültüre sahip toplumun üyeleri tarafından konuşulur. Dil kullanımı kültürü, kültür ise dili kullanım biçimini yansıtır. Dolayısıyla dil, kültürün yapıtaşısıdır; çünkü dil aracılığıyla insanlar bir nesilden diğerine kültürlerini aktarabilir⁷.

2. Osmanlı Coğrafyasında Diller

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesi ile birlikte Türkçe de Akdeniz, Balkanlar ve İslam dünyasına yayılmıştır. Bu yayılma aynı zamanda, 10. yüzyıldan beri Batıya doğru yönelen Türkçeyi bölgede egemen dil haline getirmiştir⁸. Osmanlı'nın topraklarını genişletmesine paralel olarak, belirtilen coğrafyada yaşayan birbirinden farklı etnik ve kültürel özelliklere sahip topluluklar da Osmanlı'nın parçası olmuşlar

4 William A. Haviland, Harald E. L. Prins, vd., *Kültürel Antropoloji* (Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008, s.210.

5 Anthony Giddens, *Sosyal Teorilerin Temel Problemleri - Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki* (Çev. Ümit Tatlıcan), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005, s.479.

6 Güven Mengü, "Dil, Kültür ve Düşünce İlişkisine Antropolojik Bir Bakış", *Antropoloji*, Sayı: 14/2002, Ankara 2002, s.73 (67-80).

7 Haviland, Prins, vd., *a.g.e.*, s.s.116, 209-210, 240.

8 *Koloğlu*, Avrupalıların 11. yüzyıldan itibaren Selçukluları ve Osmanlıları "Türk" diye anmalarını ve ülkelerine "Türkiye" adı vermelerinin sebebini bölgelerinde Türkçenin hâkim olmasından ileri geldiğini iddia etmektedir; Orhan Koloğlu, "Arap Harflerini Kullanmayan "Millet"lerdeki Dil Sorunlarının Osmanlı'nın Son Yüzyıldaki İç Gerginliklere Katkısı", *"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar" I. Uluslararası Tarih Kongresi (24-26 Mayıs 1993) Kongre Kitabı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1998, s.73 (72-90).

ve İmparatorluğun çokkültürlü⁹ yapısının unsurlarını oluşturmuşlardır. Belirtmek gerekir ki Osmanlı-Türk kültürü, sadece Doğu (Arap ve Fars) unsurlardan değil, barındırdığı Gayrimüslim unsurlardan da (Rumlar, Balkanlılar, Ermeniler, vs.) etkilenecek şekilde oluşturulmuş bir sentezdir. Bu kültürün birleştirici noktası da ifade aracının Türkçe olmasıdır. Gündelik yaşamdan müziğe, her alanda etkisi görülen bu *Alla Turca* kültüre, Türk olmayan cemaatler de katkıda bulunmuşlardır¹⁰.

Osmanlı’nın çokkültürlü yapısı içinde altmıştan fazla dinî ve etnik grubun olduğu belirtilmektedir¹¹. Bunun anlamı, bir o kadar, hatta daha fazla dil ve lehçenin varlığı demektir¹². Osmanlı coğrafyasında çeşitli dillerin kullanılmasına İstanbul’dan örnek veren *Karpat*, başkentte bile en az Türkçe kadar Sırpça, Hırvatça ve Arnavutça duymanın mümkün olduğunu, fakat bu durumun bir rahatsızlık veya çekişme konusu olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre bunun sebebi Türkçenin, hâkim bir etnik grubun değil devletin, yani yöneticilerin dili olarak görülmesidir¹³. Dolayısıyla Türkçe, herhangi bir etnik ve politik anlamdan bağımsız olarak her zaman Osmanlı Devleti’nin iletişim dili olmuştur¹⁴. Ana dili Türkçe olmayan cemaatler de zamanla Türkçenin etkisi altında kalmışlardır. Bu, zorlama sonucu değil idari, ticari ve günlük yaşamın ihtiyaçlarından kaynaklanmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti, -cemaatleri denetim altında tutma sisteminin özelliğinden dolayı- 19. yüzyıla gelinceye değin ülkedeki etnik ve dinî gruplar üzerinde bir dilsel bir kısıtlama, engelleme, zorlama politikası yürütmemiştir. Bununla birlikte, çağın koşulları gereği resmi bir dile ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu yüzden de resmi yazışmalar ve yerel ileri gelenler/

9 Çokkültürlülük (multiculturalism), çok etnik gruplu bir toplumda kültürel çeşitliliği yönetebilmek için aynı ülkede bir arada yaşayan kültürel farklılıklar için saygı ve hoşgörü duyulmasını vurgulayan bir politikadır. Baskın etnik grubun kendi kültürünü ulusal ölçüt olarak belirlediği ve aynı devlet içindeki diğer grupların bunu benimsemeye zorlandığı devlet politikalarının aksine, çokkültürlülük toplumun kültürel çeşitliliğinin yönetilmesi için bir halk politikası oluşturur; Haviland, Prins, vd., a.g.e., s.s.802-803. Bir toplumda farklı kültürlerin bir arada yaşamasını betimleyen çokkültürlülük, günümüzde en fazla tartışma konusu olan ve üzerinde yorum yapılan kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş politika uygulamalarının bazen tanınma gereksinimini bazense tanınma talebini harekete geçirdiğini belirten Taylor, gereksinimin politikadaki milliyetçi akımların itici güçlerinden birisi olduğunu, talebin ise günümüzde azınlıklarda ya da “alt” gruplarda, bazı feminist biçimlerinde karşımıza çıktığını ileri sürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Charles Taylor, “Tanınma Politikası” (Çev. Yurdanur Salman), Çokkültürlülük - Tanınma Politikası (Haz. Amy Gutmann), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.s.46-93. Çokkültürlülüğün son yıllarda özellikle otantiklik etğini temel alan Taylor’ın çalışmaları çerçevesinde, entelektüel tartışmalarda önemli bir yer tuttuğunu belirten Bilgin, bu tartışmalarda çoğu kez cumhuriyetçiler ile çokkültürcülerin karşı karşıya geldiklerini söylemektedir. Bilgin, “Çokkültürcü söylem, temelde kültürel görecelik bulunan kültüralist bir antropoloji anlayışındadır; gerçeklikte kültürlerin çeşitli olması gibi apaçık bir olgudan kültürlerin çoğulluğuna geçmektedir.” demektir; Nuri Bilgin, Demokrasi, Kimlik ve Yurttaşlık Bağlamında Cumhuriyet, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1999, s.186.

10 Koloğlu, a.g.m., s.73.

11 Kemal H. Karpat, *The Ottoman State and Its Place in World History*, E.J. Brill Press, Leiden, The Netherlands 1974, s.2.

12 Koloğlu, a.g.m., s.72.

13 Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji* (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s.21.

14 Karpat, a.g.e., s.46.

yöneticiler ile devlet arasındaki ilişkiler Türkçe vasıtasıyla gerçekleşiyordu¹⁵. Fakat bu durum dahi halkın kendi dillerinde eğitim faaliyeti yürütmesine ve dilekçe vermesine mani değildi¹⁶.

Dil meselesinin bir başka boyutu ise, bir topluluğun ana dilinin, o topluluğun etnik kimliğini kesin olarak belirlemediğidir. Her ne kadar ulus-devletler çağında, ulus inşası için “ortak dil” vazgeçilemez bir etken olarak ortaya çıkmış olsa da çok milletli ve çok dilli Osmanlı coğrafyasında, toplulukların konuştukları dillere göre soykütüsel bir kimlik tespiti yapmak son derece yanıltıcı sonuçlara yol açabilir. Çünkü iç içe geçmiş dinsel temelli cemaatler biçimindeki Osmanlı toplumsal yapısındaki unsurlar, birbirlerinden etkilenme ile ana dil konusunda hayli çeşitli ve karmaşık bir görünüm sergilemekteydiler. 19. yüzyıl itibarıyla, Ermeni Gregoryen kilisesine mensup Türkçe konuşan gruplara¹⁷ ya da Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlı -yine- ana dili Türkçe olan topluluklara¹⁸ rastlamak tüm Anadolu ve Rumeli coğrafyası için son derecede normal bir durumdu. Bu bağlamda *Koloğlu*, şu görüşlerini dile getirmektedir:

“Çok uluslu devlet özelliği içinde Türkçenin çeşitli cemaatlerce benimsenme dereceleri, o bölgelerde Türk kökenlilerin yoğunluk derecesine bağlı olmuştur. Anadolu’daki ve Rumeli’deki Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerdeki gayrimüslimlerin (özellikle Rum ve Ermeniler) kendi anadillerini unutup konuşma dili olarak Türkçeyi kullandıkları görülmüştür”.¹⁹

Koloğlu, Girit, Arnavutluk ve Bulgaristan’ın bazı bölgelerinde Türkçenin hâkim olduğunu, geri kalan yerlerde ise bol sayıda Türkçe sözcük bulunan yerel dillerin kullanıldığını belirtmektedir²⁰. Gerçekten de Osmanlı’nın hüküm sürdüğü bölgelerdeki yerel dillere geçmiş ve kullanılan yüzlerce Türkçe kelime

15 1876 Anayasası’nın 18. maddesinde, devletin resmi dilinin Türkçe olduğu ve Osmanlı tebaasına mensup her kişinin bu dili bilmesi kaydı ile kamu hizmetinde görevlendirilebileceği belirtilmiştir; *Koloğlu, a.g.m., s.77*.

16 *Koloğlu, a.g.m., s.73*. Dolayısıyla ana dilleri çoğunlukla Giritlice olan Girit Müslümanları arasında yönetici sınıfa mensup olanların ve ileri gelenlerin Türkçe bilmeleri gayet normal bir durumdu.

17 *Hoogasian Villa, Motassian* ile birlikte gerçekleştirdikleri çalışmasının önsözünde, Anadolu Ermenileri arasında 19. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde, Adana, Kayseri, Antep ve Tokat’ta artık Türkçe konuşulduğunu, ancak Hıristiyan misyonerler tarafından çok sayıda Ermeni okulunun kurulmasıyla, Ermenilerin atalarının dilini (yeniden) öğrenebildiklerini belirtmektedir; Mary Kilbourne Matossian, Susie Hoogasian Villa, *1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı* (Çev. Altuğ Yılmaz), Aras Yayıncılık, İstanbul 2006, s.s.18-19.

18 *Balta ve Millas* çalışmalarında, “Karamanlı” adı verilen ana dilleri Türkçeye “Karamanlıca” denen İç Anadolu Rumlarına dair bir destandan örnekler vermektedirler; Evangalia Balta, Herkül Millas, “1923 Mübadelesinin Tarihsel Sorunları Üzerine Düşünceler - Bir Destan ve Sözlü Tarih”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 25, Sayı: 149, 1996, s.s.261-271. Kezâ, *Marantzidis’in ifadesine göre “Batı Pontus’ta (Sivas, Samsun, Amasya, Sinop, Kastamonu çevreleri) yaşayan Hıristiyan nüfusun büyük çoğunluğu da Türkçe konuşuyordu”*; Nikos Marantzidis, “Yunanistan’da Türkçe Konuşan Pontuslular ve Uyum Sorunları”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (Der. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.s.98-99 (97-109).

19 *Koloğlu, a.g.m., s.75*.

20 *Koloğlu, a.g.m., s.73*. *Koloğlu*, Girit’te Türkçenin hâkim olduğu konusunda yanılmaktadır.

bulunmaktadır²¹. Örneğin Türkçe ile Rumca arasında birçok ortak kelime vardır ve bunlar hâlen günümüzde Girit’te dahi kullanılmaktadır. Balkanlar’da İslamlaşmanın aynı zamanda Türk dilinin de yaygınlaşması anlamına geldiğini açıklayan *Somel* ise, 19. yüzyıl öncesinde Arnavutluk ve Bosna çevresinde ana dili Türkçe olmayan büyük Müslüman kitlelerinin bulunduğunu belirtmektedir²². Aynı şekilde, Rumca, Bulgarca ya da başka bir dil konuşan Müslüman topluluklarda bahsedilen coğrafyada yaşamaktaydılar.

19. yüzyıl koşullarında bu kadar farklı dilin Osmanlı “millet”ler arasında bir gerginliğe yol açma ihtimali elbette yadsınamaz bir gerçektir; fakat Girit Adasının Müslüman ve Hıristiyan toplulukları arasındaki çatışmanın kaynağı ne dil ne kültürel ne de ekonomik farklılıklardı; asıl neden kesinlikle Balkanlar’da dinsel inanış çevresinde gelişen ulus ve milliyetçi fikirlerdi.

3. Ana Dilleri Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklar

93 Harbi, Balkan Savaşları ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sonucunda Balkanlar ve Kafkasya’dan yüz binlerce Müslüman Anadolu’ya akın etmiştir. Ulus anlayışının dinsel inanışa göre şekillendiği 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Anadolu’ya göç eden bu Müslüman göçmenler arasında, ana dilleri Türkçe haricindeki diller olan birçok topluluk da bulunmaktadır. Kafkasya’dan Çerkez ağızları, Çeçence, Gürcüce dibi diller konuşan göçmenler geldiği gibi, Balkanlar’dan Boşnakça konuşan Boşnaklar; Arnavutça konuşan Arnavutlar da Anadolu’ya ulaşmışlardır.

Osmanlı’nın son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında Anadolu’ya göçler neticesinde gelmiş; Boşnaklar, Çerkezler, Arnavutlar gibi soykütüksel tanımlamaları yapılmamış / yapılmaktan kaçınılmış / yapılsa da temellendirilememiş, fakat Türklük içinde sayılmış olan ama Türkçe konuşmayan başlıca dört topluluk mevcuttur: Kuzey Yunanistan ve Makedonya’dan gelen Makedonca konuşan Müslüman topluluk; Orta Yunanistan ve özellikle Yanya ile Grebene-Naslıç civarından gelen, Rumca konuşan ve ‘*Patriyot*’ olarak tanımlanan Müslüman topluluk; Bulgaristan ve Yunanistan’dan gelen, Bulgarcaya yakın bir dil konuşan Pomaklar²³; Girit Adasından gelen ve Rumca konuşan Giritliler.

21 *Koloğlu*, çeşitli dillerin Türkçeden aldığı sözcükler üzerine yaptığı çalışmada, Osmanlı milletlerinin her birinde bunların sayısının 1500-3000’e ulaştığını belirtmektedir; *Koloğlu, a.g.m.*, s.88 (6 numaralı dipnot).

22 Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kimliği”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik* (Haz. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, s.71 (71-83).

23 Bu topluluklar çoğunlukla Balkan Savaşları ve mübadele ile Anadolu’ya gelmiştir. Mübadele ile Yunanistan’ın Kesriye’den (Kastur/Kastorya) Nevşehir Mustafapaşa’ya (Sinasos) gelen Makedonca konuşan mübadillere dair bilgiler için bkz: Süreyya Aytas, *Bitmeyen Muhacirlik*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul 2007 ve Edirne’ye iskân edilenler için bkz. Mustafa Hatipler, *Selanik’ten Edirne’ye İnsan Ziyarlığı*, Assos Yayınları, İstanbul 2003. Yanya, Kastorya, Edessa (Vodina-Karacaova) ve Grebene-Naslıç çevresinden gelen Rumca konuşan göçmenler kendilerini “memleketlim” manasına gelen ‘*Patriyotis/Patriyotisa*’, konuştukları dile de ‘*Patriyotça*’ demekteler; Çimen Turan, Müfide Pekin, Sefer Güvenç (Ed.), *Belleklerdeki Güzellik-Mübadele Türküleri*,

4. Türkiye Cumhuriyeti'nde Diller ve Giritlice

20. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen bir takım siyasi ve toplumsal gelişmeler sonucunda Rom-Ortodoks ve Ermeni nüfusunun büyük oranda Anadolu'dan ayrılmasına karşın Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin çok dilli yapısını büyük oranda muhafaza ettiği söylenebilir. Bu bağlamda 1935 nüfus sayımı, ülkenin etnik ve ana dil istatistiğini de tutması bakımından önemli bilgiler içermektedir. Bu nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 16 milyon 157 bin 450 idi. Bu rakamın 15 milyon 838 bin 673'ünü Müslümanlar oluşturmaktaydı. 13 milyon 899 bin 73 kişi ana dilinin Türkçe olduğunu belirtmiş olmasına karşın çok sayıda farklı diller de istatistiğe yansımıştır. 1935 nüfus sayımına göre Türkiye'de 1 milyon 480 bin 426 kişinin ana dili Kürtçe, 153 bin 687 kişi Arapça, 108 bin 725 kişi Rumca, 91 bin 972 kişi Çerkezce, 63 bin 253 kişi Lazca, 57 bin 599 kişi Ermenice, 57 bin 325 kişi Gürcüce, 42 bin 607 kişi Ladino,²⁴ 32 bin 661 kişi Pomakça, 29 bin 65 kişi Boşnakça, 22 bin 754 kişi Arnavutça, 18 bin 245 kişi Bulgarca, 15 bin 615 kişi Kırım Tatarcası, 12 bin 424 kişi İspanyolca, 10 bin 99 kişi Abazaca, 5 bin 381 kişi Fransızca, 5 bin 47 kişi Almanca, 4 bin 810 kişi Rusça, 4 bin 633 kişi İtalyanca, 4 bin 369 kişi Sırpça ve bin 855 kişi ise Romence konuşmaktaydı²⁵.

Giritlice ise bir Yunan diyalektidir. Modern Yunan diyalektlerine dair ilk sistematik çalışmalar, 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlamıştır ve sanılanın aksine modern Yunan diyalektlerinin (*tsakonian* diyalekti haricinde) antik Yunan diyalektleri ile direkt bir bağlantısı bulunmamaktadır²⁶. Girit diyalekti, 12. yüzyılın sonlarından itibaren ve özellikle de 13. yüzyılda artan bir biçimde yazılı kaynaklarda ve kayıtlarda geçmeye başlamıştır. 1204 yılında başlayan ve Osmanlı fethine kadar devam eden Venedik idaresinde, İtalyan yazını etkisiyle 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başlarında Adanın yerel dili olan bu diyalekt ile eserler verilmiştir²⁷. Girit, tarih boyunca farklı medeniyetlerin etkisinde ve idaresinde kaldığı için, Adanın dili de bundan etkilenmiştir. Örneğin, 824 yılında Adaya yerleşen Moor'ların ve yaklaşık

---

Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s.5. Belirtilen bu dört topluluk haricinde, mübadele ile çok az sayıda Ulah (Vlah) adı verilen bir topluluk da Yunanistan'ın Edessa şehrine bağlı Notya köyünden Anadolu'ya gelmiştir. Latin dillerinden Romence ile akraba bir dil kullanan bu topluluk, önce 19. yüzyılda Romanya'dan Balkanlar'ın çeşitli bölgelerine göç etmiş, ardından Yunanistan'da kalanlar ise mübadele ile diğer Müslüman topluluklar gibi Türkiye'ye gönderilmişlerdir. Bu göçmenler konuştukları dile 'Ulahça/Vlahça' demektedirler; Turan, Pekin, Güvenç, *a.g.e.*, s.5.

24 Ladino: Yahudi İspanyolcası

25 T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt: 10, Hüsniyat Basımevi, Ankara 1938-39, s.s.64-65.

26 Robert Browning, *Medieval and Modern Greek* (2. Baskı), Cambridge University Press, Cambridge 1983, s.119. *Browning*'in çalışması, Yunanca'nın Hellen, Roma ve Türk idaresi altındaki değişim ve dönüşümler ile modern Yunanca diyalektlerine dair geniş bilgiler içermektedir. Modern Yunan diyalektlerine dair ayrıca bkz. Peter Trudgill, "Modern Greek Dialects - A Preliminary Classification", *Journal of Greek Linguistics* 4 John Benjamins Publishing Company, London 2003, s.s.45-64. *Trudgill*'in bu çalışması, Giritlice ile birlikte Yunancanın diğer diyalektleri hakkında geniş bilgiler içermektedir.

27 Margaret Alexiou, *After Antiquity: Greek Language, Myth, and Metaphor*, Cornell University Press, New York 2002, s.s.28-29.

beş yüzyıl Adada kalan Venediklilerin ve sonrasında da Osmanlıların yer adlarında, isimlerde ve kelime köklerinde izleri hâlâ devam etmektedir. Adaya dışarıdan gelen tüm bu dillerin sözcüksel olarak Giritliceye katkıları görülse de Giritlicenin gramer ve sözdizimine etkileri hayli az olmuştur²⁸.

1935 sayımında, 125 bin 46 kişinin Rum-Ortodoks olduklarını söylemelerine karşın Rumca konuşanların sayısı 108 bin 725’te kalmıştır²⁹. Türk vatandaşı Ortodoksların ciddi kısmının Türkçe konuşuyor olduğu da bilinmektedir. Fakat yine de Yunanistan göçmenleri arasında bulunan Giritliler gibi Rumca konuşanların bulunmasına rağmen rakamın bu seviyede olması, Davutlar örneğinde olduğu üzere, bu göçmenlerin kendi ana dillerini Türkçe olarak belirtmiş oldukları sonucunu çıkarmaktadır. Kaldı ki Adadan Anadolu’ya gerçekleşen göçün ardından 35 yıl gibi uzun bir sürenin geçmiş olması, Osmaniy’e deki Giritlilerin, Giritlicenin yanı sıra en azından ikinci dil olarak Türkçeyi de öğrendiklerini göstermektedir.

5. Türk Ulus-Devletinin Farklı Dillere Yaklaşımı

Ulus-devletlerin belli başlı amaçlarından biri de ulusal kültür çerçevesinde yaşayan bir halk kitlesi yaratmaktır³⁰. Dil ile kültür ve dil ile toplum arasında çok sıkı, ayrılmaz bir bağın olduğunu ileri süren *Korkmaz*, dilin bir toplumun bireylerini birbirine kenetleyen, aralarında sosyal bir akrabalık bağı kuran ve bu yolla da ulusal birliği sağlayan bir etken olduğunu belirterek, bir toplumun ulus niteliğini kazanabilmesi için öncelikle o topluma özgü gelişmiş bir dilin varlığının gerekli olduğunu altını çizmektedir. Ona göre dil, bir ulusun kimlik belgesi niteliğindedir ve ulus demek dil demektir³¹. *Sadoğlu* da temel eğitimin zorunlu hâle getirildiği ulus-devletlerde, ulusal kimliklerin yaratılması ve canlı tutulması için dilsel türdeşleştirmeye büyük önem verdiğini aktarmaktadır³².

Dil, dinsel inanış kadar baskın olmasa da Türkiye’nin de bulunduğu coğrafyada milliyetçi düşünce ile sürekli özdeşleşmiş, özellikle Balkanlarda

28 Osmanlı öncesi Yunan diyalektleri ve Giritlice için bkz. Browning, *a.g.e.*, s.s.19-87; bu diyalektiğe Türkçe’nin etkisi için ayrıca bkz. Browning, *a.g.e.*, s.s.88-99.

29 T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *a.g.e.*, s.s.64-65.

30 “Milli (ulusal) kültür, ölçümlü (standart) bir ulusal dil vasıtasıyla iletişim kuran toplumun kültürüdür. Dil, ulusal kültürü yaratmanın temel birimidir. Bu yolla kaderde, tasada ve kıvançta işbirliği yapmış bir toplumun yaşantılarının ve bilgilerinin nesilden nesile aktarılması sağlanır. Bu kuşaktan kuşağa aktarılan yaşantı ve bilgilerin bir kültür sistemi bütünlüğü içinde aldığı kendisine özgü şekle de milli kültür denir;” Özkul Çobanoğlu, “Kültür, Millî Kültür ve Kültür Tarihi Kavramsallaştırmaları Bağlamında Kültür Tarihi Araştırmaları”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata, vd.), Cilt: 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.45 (43-48).

31 Zeynep Korkmaz, “Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikasında Türk Dilinin Yeri”, *Cumhuriyet ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi - Cumhuriyetin 85. Yılına Armağan Uluslararası Sempozyum Bildirileri (14-16 Mayıs 2008, Ankara)* (Haz. Remzi Demir, Doğan Atılğan), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2008, s.41 (39-47).

32 Wallerstein’den aktaran Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.24.

ulusal kimliklerin oluşmasında etkin rol oynamıştır³³. *Karpat*'ın da belirttiği üzere, Balkanlar'daki ilk Hıristiyan milliyetçiliği; dil, kavmiyet, din ve tarih temellerine dayanmaktaydı ve örneğin Yunanistan'da yedi Helen lehçesinin birinin tercih edilmesi gibi, genellikle çeşitli lehçelerden biri ulusal dil kabul edilerek devlet desteği, eğitim ve ders kitapları aracılığıyla halka dayatılıyordu.³⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nin güttüğü dil birliği politikası da Türk vatandaşları tarafından ortak kullanılan dil olarak anlaşılmalıdır. Konuşulan dilde bir birlik sağlamak ve uluslaşmak için ortak dil Türkçe olarak belirlemiştir³⁵. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin dil üzerine yürüttüğü siyaset, Balkan coğrafyasına hiç de yabancı değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet oluşum sürecinde izlediği vatandaşlık ve kimlik vurgusunun, Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük³⁶ akımlarından farklı bir takım yönleri de bulunmaktadır³⁷. Atatürk milliyetçiliğinin ırkçılığa, ayrımcılığa

33 Balkanlar'a Fransız Devrimi sonucu gelen milliyetçilik fikirleri, öncelikle kendisini Fransa'da göstermiştir. *Mardin* de Fransa'da 18. yüzyılın sonunda Aşağı-Brötonlar ve Nasklar ile Alman ve İtalyan dillerini kullananların Fransa'nın düşmanları olarak görüldüklerinden, onları bastırmak ve bu dilleri ortadan kaldırmak gibi bir düşüncenin var olduğundan bahsetmektedir; Şerif Mardin, "Kimlik ve Söylemlerde Katmanlar", *Kimlikler Lütfen - Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili* (Der. Gönül Putlar), ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009, s.63 (61-66).

34 *Karpat*, a.g.e., s.40.

35 Türkiye Cumhuriyeti'nin dil üzerine bir projesi de "Güneş Dil Teorisi"dir. *Kılıç ve Özer'e göre Türkçenin bütün dillerin anası olduğunu öne süren bu teorinin amacı, tıpkı Türk tarih tezinin yapmaya çalıştığı gibi, Türkleri tüm medeniyet dillerinin sahibi kılarak ulusal özgüven kazandırmaya çalışmaktır*; Aylin Kılıç, Utku Özer, "Ulusçuluk Literatürü ve Türkiye'de Ulusal Kimlik İnşası", *Bilgi ve Bellek - İstanbul Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi*, Yıl:3, Sayı:6, İstanbul 2006, s.35 (16-45). Güneş Dil Teorisinin amaçları ve kaynağına dair bilgi için bkz. Zeynep Korkmaz, *Atatürk ve Türk Dili - Belgeler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.s.555-559.

36 Osmanlı'nın son on yılları yoğun bir kimlik tartışması içinde geçmiş, Osmanlı kimliğini tanımlamada Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük tezleri ya da Yusuf Akçura'nın deyimiyle "uç tarzı siyaset çarpışmıştır"; Ergun Özbudun, "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmî Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", *Demokrasi ve Kimlik* (Haz. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, s.63 (63-70).

37 1830 yılında Yunan Krallığının bağımsızlığına ulaşması ardından, yeni kurulan Yunanistan'ın yayılmacı bir siyaset uygulaması ve Krallık dışında kalan Rum-Ortodoks uyrukluları kısırtıcı politikalarını büyük devletler olarak tabir edilen Birleşik Krallık, Fransa ve Rusya'nın desteği ile hayata geçirmesinin, Giritli Hıristiyanlar arasında da "Helen uygarlığının bir parçası olma" hissinin uyandırmaya başladığını görmekteyiz. Giritli Müslümanlar ise, 19. yüzyılda İmparatorluk coğrafyasında meydana gelen bu milliyetçilik akımlarından Hıristiyanlar kadar etkilenmemişler, I. Meşrutiyet ile oluşturulmaya çalışılan "Osmanlılık" kimliğini benimsemeleri kendilerinden istenmişti. Adada Rum çete faaliyetleri ve milliyetçi propagandalar sürerken, Osmanlı'nın II. Abdülhamit devrinde izlediği devlet ve kimlik siyasetinin İslam referanslı olmaya başladığı görülmektedir. Osmanlı, Türkçülük politikasına ancak II. Meşrutiyet'in ardından, İttihat ve Terakki Partisi ile tanışmaya başlamıştı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin devreye soktuğu ulus-devlet anlayışı ile birlikte, Yunan Krallığı'nın kuruluşundan Cumhuriyet ilkelerinin devreye sokulmasına dek süren yaklaşık yüz yıllık süreçte, Giritli Müslümanların sırasıyla Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük ve Cumhuriyet'in ulus anlayışı çerçevesindeki vatandaşlık temeline dayalı kimlik siyasetlerine maruz kaldıkları görülmektedir. *Yığıt*, milliyetçi akımlarla imparatorlukların yıkılarak, yerine milli devletlerin kurulması ve aynı kültüre sahip toplumların *millet* yapısına dönüşmelerini, Fransız ihtilalinden sonra gelişen yeni değerler olduğunu, başlangıçta Türklerin bu yeni değerleri benimsemesinin kolay olmadığını belirtmektedir. Ona göre bunun sebebi, üç kuta üzerinde yükselen bir imparatorluğun kurucusu ve sahibi olarak, farklı kültürleri bütünlendirici bir sistemi savunmalarıdır. Fakat bunda başarılı olunamadığı için millileşmenin yolu açılmış ve

dayanmayan, demokratik, laik, ulus-devlet modeli olduğunu savunan Elmacı, Atatürk’ün benimsediği ve yaşama geçirdiği bu ulus anlayışının, ortak üst kimlik niteliğinde olduğunu, farklı etnik kökenleri öne çıkaran bir model olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus projesi, bütün etnik kökenleri ve kültürleri “Türk ulusu” üst kimliği altında toplayan ve ortak noktaları öne çıkaran birleştirici bir yaklaşımdır³⁸. Sadece dinsel ve ırksal temele dayanan bir birliktelik mesajı vermekten çok, kültürel yapıyı da derinden etkileyen bu değişim politikası, yaşam tarzını da hedef almaktaydı³⁹. Bu bağlamda Giritlilerin ana dillerinin farklılığı, devletin kültürel uyuma dayalı ulus-devlet politikası ve ulusal bir bütünlük oluşturma amacına ters düşmekteydi. Dolayısıyla, “kabul edilebilir standartlarda vatandaş oluşturma” düşüncesindeki devlet politikalarının, ana dili farklı olan bu topluluk üzerinde büyük tesiri olmuş ve onların kimlik algılayışını ve kültürel öğelerin kuşaktan kuşağa aktarımını derinden etkilemiştir⁴⁰. İşte bu noktada, Üstel’in “makbul vatandaş” tabiri akla gelmektedir ki bir siyasi rejim olan Türkiye Cumhuriyeti ulus-devleti için “makbul vatandaş”, tarihini, dilini, kültürünü, davranışlarını ve ülküsünü kendi istediği ölçüde şekillendirdiği, kendi sınırları dâhilindeki her türlü insan topluluğuna ait bireyleri işaret etmektedir.

Yeni Türk devletinin kuruluşuna dek Anadolu’yu dinsel ve dilsel homojenliğe iten birçok siyasi ve sosyal gelişmeler olmasına karşın, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye Cumhuriyeti, barındırdığı farklı dillere mensup topluluklarıyla yine de ana dil meselesin tartışıldığı bir toplumsal yapıya sahipti. Bu tartışmalardan

---

dağılan *ümme*t toplumundan, *millet* toplumuna geçilmiştir; Ali Ata Yiğit, “Atatürk Dönemi Kültür Politikası”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.74 (73-84).

38 M. Emin Elmacı, “Türk Vatandaşı Yaratma Sürecinde İzmirli Museviler ve Türkçe Konuşma”, *İzmirli Olmak Sempozyum Bildiri Kitabı (22-24 Ekim 2009)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2010, s.319 (317-352). *Özbudun*, Atatürk’ün Türk milletini ırk esasına göre tanımlamadığını belirterek, Onun Türk milletini oluşturan unsurlar arasında “ırk ve menşee (köken)” birliğine de değinmesine karşın, bundan Alman nasyonal sosyalizminde önemli yer tutan “saf” ırk” teorisini ve ırkçı millet anlayışını kast etmediğini, Atatürk’ün şu sözlerini örnek vererek açıklamaktadır: “*Türk milletinin her kişisi, bir takım farklarla ve fakat umumi surette birbirine benzer. Bazı yapılaş farklarını ise tabi bulmak lazımdır. Çünkü, Mezopotamya, Mısır vadilerinden başlayan malum tarihten evvel Orta Asya, Rusya, Kafkasya, Anadolu, dünkü ve bugünkü Yunanistan, Girit, Romalılardan evvel Orta İtalya, velhasıl Akdeniz sahillerine kadar yayılmış ve yerleşmiş ve bu başka başka iklimlerin tesiri altında, başka başka cinslerle binlerce sene yaşamış, kaynaşmış bu kadar eski ve bu kadar büyük bir insan cemiyetinin bugünkü çocuklarının tamamı tamamına birbirine benzemeleri mümkün müdür? ... Türk kavmini yalnız bir noktada, iklimi aynı dar bir muntıkada belirmiş zannetmek doğru değildir.*” Ergun Özbudun, a.g.m., s.68-69.

39 Türkiye Cumhuriyeti’nin kültür politikalarına dair ayrıntılar için bkz. Servet Uslan, “Cumhuriyet Dönemindeki Kültür Politikaları”, *Antropoloji*, Sayı: 13, 1997, s.s.257-270.

40 Girit göçmenlerinin de diğer tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları gibi devlete karşı bir takım sorumlulukları olduğunu da unutmamak gerekir. Nitekim Özer de göçmenlere dair yaptığı değerlendirmede, bireyin yer değiştirdikten sonra yeni yerinde uzun süre kalacağı ve yeni yeriyile adeta kimliğini etkileyecek düzeyde bir karşılıklı belirleyicilik ilişkisi içine gireceğinin ve oraya kök salacağıının varsayıldığını, böylelikle bireyin yeni yerleştiği mekâna karşı sorumluluklarının doğacağını söylemektedir; İnan Özer, *Kentleşme Kentleşme ve Kenttsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa 2004, s.13.

biri de Giritliler ve Giritlice üzerine gerçekleşmiştir.

Anadolu, Türkçe konuşmayan etnik grupların varlığına zaten yüzyıllardır alışkın olsa da Osmanlı'nın özellikle Rusya ve Balkan devletleriyle savaşlarının ardından gelen Giritli, Çerkez, Boşnak, Arnavut gibi Müslüman ama Türkçe konuşamayan, Anadolu halkının üretim modellerinden farklı özellikler taşıyan, mutfak kültürü, giyinişleri, dans ve müzikleri değişik topluluklara yaklaşımı yine de 'öteki'leşme yönünde olmuştur. Bu 'ötekileştirme' Giritlilere de yansıtılmış ve Girit göçmenlerinin Anadolu'ya adaptasyonunda bu yüzden zorluklar yaşanmıştır.

Giritlilerin ana dil problemi Millet Meclisine de yansımış ve orda da büyük tartışmalara neden olmuş ve bunlar kayıtlara geçmiştir. Örneğin Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey, Hatay Dört Yol'da 60 kişilik Giritli bir muhacir kafilesiyle karşılaştığını, bunların hiçbirisinin Türkçe bilmediğini belirtmektedir⁴¹. Zonguldak mebusu Halil Bey ise, Rumca konuşan Kıptilerin mübadele suretiyle Zonguldak'a getirilmelerini şiddetli bir biçimde kınamıştır. Halil Bey'in Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine, "*Ne ırken ne dinen Türklükle alâkası olmayan ve bilhassa ve münhasıran Rumca tekellüm eden Kıptilerin mübadelelen memleketimize nakilleri ve bunların en ziyade Zonguldak muhitine teksifleri esbabını vekâleti iadesinden sorarım efendim*" sorusuna, Dâhiliye Vekili ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Vekili, Kütahya mebusu Recep Bey, mübadele anlaşması uyarınca Yunanistan'daki Yunan uyruğunda bulunan Müslümanların mübadeleye tabi olduğunu anımsattıktan sonra, kimlerin mübadil olarak işlem göreceğinin komisyonlarca karar verildiğini, bütün mübadeleye tabi olan muntaka içinde bu Kıptilerin yerleştirildiği yanıtını vermiştir⁴².

Ana dili Türkçe olmayan topluluklara dair tartışmalara başka bir örnek vermek gerekirse, 1926 senesindeki Türk Ocakları⁴³ Üçüncü Kurultayında konuşan Denizli Çal delegesi Dr. Şakir Turgut, "*Türkiye toprakları başka hissiyâtla meşbû ve başka lisanla görüşmekte ve bu suretle asabiyet-i milliyemizi tahrik edenler için bir çiftlik, bir muhaberât mahalli değildir*"⁴⁴ sözleriyle Türkçe dışı dil konuşanlara sert çıkmıştır. Mübadele ile gelenlerin iskân işlerinin bitim yıllarına rastlayan 1934 İskân Kanununun, "*bütün Müslüman unsurları tam bir Türk karakter, lisan, yaşam tarzı ve görünümüne*" sokmak için gerekli araçları sağladığını belirten *Çağaptay* ise, bir İngiliz diplomatın bu konudaki görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

"Doğu vilayetlerindeki Kürtler, Güneydoğu Anadolu'daki Araplar, Rus Müslümanları, Lozan Antlaşması çerçevesinde kopmuş bölgeler, Yunan adaları, Yunanistan, Balkanlar ve Romanya'dan gelenler saf Türk bir nüfusun içersine dağıtılacaklar, böylece

41 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt: 9, Devre: 2, İçtima: 49, (30.10.1340 / 1924), T.B.M. Meclisi Matbaası, Ankara 1975, s.99.

42 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt: 10, Devre: 2, İçtima: 3, (6.11.1340 / 1924), T.B.M. Meclisi Matbaası, Ankara 1975, s.73-74.

43 Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk Ocaklarının milliyetçilik anlayışına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994, s.s.230-242.

44 Füsün Üstel, *İmparatorluk'tan Ulus-Devlet'e Türk Milliyetçiliği (1912-1931)* (2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.186.

doğdukları ülkelerin ve bölgelerin özelliklerini kaybedecek ve bir nesil sonra Türkçe konuşuyor olacaklar, kıyafetleri, tabiatları ve genel görünümleri öteden beri orda olan komşularından ayırt edilemez hale gelecek.”⁴⁵

Dönemin önemli ideologlarından Atsız ise, 1933 tarihinde öğrencileriyle birlikte gittiği Çanakkale’de Girit göçmenleri ile karşılaşmasından bahsetmektedir. Bu Türkçe konuşmayan topluluk hakkındaki düşüncelerini açıklamaya, “*Türk Türk olarak kalmalıdır. Çingenenin çingene kalacağı gibi...*” cümleleriyle başlayan Atsız, Çanakkale’de bir hayli Rumca konuşan halkın olduğunu, pekiyi Türkçe bildikleri halde Rumca konuşan bu Girit Müslümanlarının Türk olmadıklarını yazmaktadır. “*Zaten tarih te bunların kılıç gücüyle ihtida ettirilmiştir⁴⁶ Rumlar olduğunu göstermiyor mu?*” sorusuyla da Girit göçmenlerinin Rum kökenli olduklarını savunur. Çanakkale’nin çokkültürlü yapısını ‘melez çehre’ olarak tanımlayan Atsız, Türk milletinin esasının dil değil ırk ve kan olması gerektiğini belirtir. “*Afrikanın ortasından kapkara bir zenciyi al; üç yaşında Türkiye’ye getir, Türkçeyi mükemmelen öğrensin... Başka dil bilmesin ve ben Türküm desin... Bu Türk müdür?*” ifadeleriyle, Girit göçmenlerine bakış açısını yansıtmaktadır⁴⁷. Atsız’ın soykütüksel bakış açısının aksine Gökçalp, dil birliğini ve ortak tarihsel geçmişi milletleşmenin temel noktasına koymaktadır. Dolayısıyla Gökçalp’in “millet” anlayışı dışlayıcı olmaktan çok, kapsayıcı bir yaklaşım sergilemektedir. Aktar, bu yaklaşımın Anadolu’nun demografik gerçeğine çok uygun olduğunu savunarak, “etnik kimlik” açısından kendilerini Arnavut, Çerkez, Boşnak, Kürt veya Laz olarak hissedenlerin, bu şekilde “Türk ulusal kimliği” altında yer bulabildiklerini söylemektedir⁴⁸. Gökçalp, Giritlileri dilleri farklı fakat dinlerinden ötürü ‘içimizden birileri’ olarak tarif etmektedir:

“Milleti meydana getiren fertler, bugün milletin diliyle konuşanlar değildir. Yarın bu dille konuşacak olanlar bu zümrenin içindedir. Mesela bugün Pomaklar⁴⁹ Bulgarca, Girit’teki Müslümanlar Rumca konuştukları hâlde yarın Müslümanlığın tesiriyle Türkçeyi öğrenecekler ve bugünkü dillerini terk edeceklerdir. O halde bir milletin fertleri yalnız dilleriyle değil, dinleriyle de belli oluyor.”⁵⁰

45 Soner Çağaptay, *Türkiye’de İslâm, Laiklik ve Milliyetçilik - Türk Kimdir?* (Çev. Özgür Bircan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s.s.159-160.

46 İhtida: Doğru yola girme; İslâm dinini kabul etme; Müslüman olma; Ferit Devellioğlu, “İhtida”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1998, s.500.

47 Nihal Atsız, *Çanakkale’ye Yürüyüş*, y.e.y., İstanbul 1933, s.7-8.

48 Ayhan Aktar, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan ‘Türkleştirme’ Politikaları”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 26, Sayı: 156, 1996, s.325 (324-338).

49 Pomaklar, Bulgaristan, Makedonya ve Kuzey Yunanistan’da yaşayan, Bulgarca konuşan Müslüman topluluğa verilen addır. Gerek 93 Harbi ve Balkan Savaşları gerekse Türk-Yunan mübadelesi ile Anadolu’ya hayli fazla sayıda Pomak göç etmek zorunda kalmıştır. Günümüzde hâlâ Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya’da Pomak nüfus mevcuttur. Pomaklar hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Cevat Eren, “Pomaklar”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s.s.572-575; Hasan Eren, “Pomaklar Maddesi”, *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s.s.83-84; Hüseyin Memişoğlu, *Balkanlarda Pomak Türkleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

50 Ziya Gökalp, *Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak* (Sadeleştiren: Ferhat Tamir), Türk Kültür Yayınları, İstanbul 1974, s.63.

Gökalp bu sözleriyle, Rumca konuşan Giritlilerin sırf Müslüman oldukları için -sebebini vermese de- bir şekilde Türkçe konuşacaklarını öngörmüştür. Lisan meselesinin “çözümü” üzerine düşünce ve uygulamalar, -günümüz anlayışı ile- sivil toplum örgütlenmelerinde de tartışılmıştır. Örneğin, Manisa Türk Ocağında⁵¹ 1928 yılında gerçekleştirilen muhasebelerde (sohbet toplantılarında) yapılan çeşitli konuşmalardan birinde Giritli Mühendis Rüstem Bey, lisan meselesinin halli için bir “evlendirme cemiyeti” kurularak, Giritli kızların yerlilerle, yerli kızların Giritli erkeklerle tehhüllerini (evlendirilmelerini) teşvikini teklif etmiştir⁵². Zaten Türk Ocakları’nın 1927 kurultayında, “Türkçeyi konuşulan bir dil yapma” Ocağın temel görevi olarak kabul edilmişti⁵³.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarındaki dil politikalarına değinmişken, “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyalarından da burada bahsetmek yerinde olur. İlk kez 1928 yılında başlayan ve asıl 1930-1940 yılları arasında gerçekleşen “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyaları, hem Gayrimüslim vatandaşları hem de Türkçe bilmeyen Müslüman vatandaşları hedeflemiştir⁵⁴. *Clark* da kamuya açık yerlerde Türkçe dışında dil konuşanların para cezası ödemek zorunda kaldıklarını yazmaktadır⁵⁵. 1937 yılında bazı belediyeler, kendi sınırları içinde “Türkçeden başka dillerin konuşulmasını yasaklama” kararı üzerine, *Tan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman bu gazetede bir makale yayınlamıştır. Makalede her ne kadar Gayrimüslim azınlıklar hedef alınıyor gibi gözükse de ana dili Türkçe olmayan topluluklardan da Türkçe konuşması isteniyordu:

“Memleketin her yerinde itiraz uyandıran mesele, muhacir sıfatıyla hariçten memlekete gelen vatandaşların eski yurtlarındaki itiyatlar seokile Rumca, Boşnakça, Arnavutça ve Çerkezce gibi lisanlar konuşmalarıdır. Memleketin siyasi ve içtimai birliği ve ahengi namına bu itiyatlarla en şiddetli bir tarzda mücadele etmek zaruridir. Memleketimizin birçok yerinde çirkin bir mozaik vaziyetine tesadüf ediliyor. Yarım asır evvel memlekete gelen muhacirlerin köylerinde hâlâ Türkçeden başka bir dilin ana dili yerinde kaldığı görülüyor. Bu vaziyet, alâkadarların millî duygularından mahrum olmasından çok ziyade eski hükümetin

51 25 Mart 1912’de kurulan bir gönüllü kuruluş olan ve Türk millî bilinçlenmesine dair çalışmalar gerçekleştiren Türk Ocağı’nın Cumhuriyet döneminde birçok şubesi Anadolu’da da açılmıştır. Türk Ocakları kadroları ve tüm Türkiye’deki örgütlenmesiyle Cumhuriyet’in ilanının hemen ardından önemli bir güce sahip olmuş ve iktidar üzerinde kaçınılmaz bir etki yaratmıştır. Tarık Zafer Tunaya’nın ifadesiyle “ilk kez Osmanlı kozmopolit iklimi içersinde tepkisel biçimde oluşan millî-yetçilik akımının bilinçlendirilmesi, bu alanda başrolü oynayan bir örgütlenmeyle Türk Ocakları gerçekleşmiştir”; Günver Güneş, “Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 8, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 1999, s.115 (115-135).

52 *Anadolu Gazetesi*, 3 Kânun-u Sâni 1928.

53 Nuran Savaşkan Akdoğan, “Madamlar Yavaş Yavaş Ortadan Kayboluyorlar’: Erken Cumhuriyet Dönemi Kampanyaları ve Yahudi Kimliği”, *Kimlikler Lütfen - Türkiye Cumhuriyeti’nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili* (Der. Gönül Putlar), Ankara 2009, ODTÜ Yayıncılık, s.160 (148-177).

54 “Vatandaş Türkçe Konuş” sloganlı kampanyalar ilk kez 13 Ocak 1928 günü Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti’nin yıllık kongresinde kararlaştırılmıştı; Akdoğan, *a.g.m.*, s.s.150, 160-162.

55 Bruce Clark, *İki kere Yabancı - Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye’yi ve Yunanistan’ı Nasıl Biçimlendirdi?* (Çev. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s.128.

Türkiye’de Anadili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara... ÇTTAD, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz) ve muhitin ihmaline ve alâkasızlığına delâlet eder. Her işte şuurlu bir millî siyaset takip eden İnkılâp Türkiye’inde bu mozaik vaziyetinin en kısa zamanda tavsiyeye uğratılması bir zarurettir.”⁵⁶

Giritlicenin alt kuşağa aktarımında “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyasının çok büyük rolü bulunmaktadır. *Çağaptay*, 1930’lu yıllardaki bu kampanyaya Türk Yahudilerinin öncülük etmesine karşın, bu kampanyanın etkilerinin Türkçe konuşmayan Müslümanların arasında da hissedildiğini vurgulamaktadır. İngiliz diplomatlarının Arapların, Çerkezlerin, Giritlilerin ve Kürtlerin, Türkçe konuşmadıkları için hedef haline geldiklerinden söz ettiklerini belirten *Çağaptay*, örneğin Arapça konuşan bir cemaatin ve Rumca konuşan Müslüman Giritlilerin yaşadığı Mersin’de “Türkçe Konuş” kampanyasının çok şiddetli olduğunu söylemektedir⁵⁷.

Düvenci Tunçdöken, Mudanya’da Giritli mübadillerine dair yaptığı çalışmada, kaynak kişilerin “*Konu komşu evde toplandığında, büyükanne ve büyük teyzelerin aralarında Rumca konuştuğunu, o dönemde uygulanan Rumca konuşana para ve hapis cezası almamak için kendilerinin camlarda gelen geçeni izlediklerini*” söylediklerini aktarmaktadır⁵⁸. *Erkal* da bu kampanyaların Söke’deki Giritlileri çok tedirgin ettiğini, ana dillerinin Rumca olması nedeniyle hakarete maruz kalanların olduğundan bahsetmektedir⁵⁹.

“Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyalarından Rumca konuşan Giritlilerin de etkilendiği muhakkaktır ve bu kampanya belleklerde tazeliğini korumaktadır. Girit göçmenlerinin kendilerine karşı duyulan ve bir şekilde kendilerine aktarılan olumsuz önyargıları neden anımsadıkları sorusuna *Maalouf*, insanların dinleri yüzünden eziyet gördüğünde, derilerinin rengi ya da yamalı giysileri veya şivesi yüzünden aşağılandığı ya da alaya alındığında bunu unutmadıklarını, insanların kendilerini en fazla saldırıya uğrayan aidiyetleriyle tanımlamaya eğilimleri olduğunu belirtmektedir⁶⁰. Fakat alan araştırması sırasında birkaç örnek dışında bu kampanyaların yarattığı baskının Davutlar’da örneğine rastlanmamıştır. Kampanyaların gerçekleştiği tarihte Osmaniyeli’nin bir köy statüsünde ve merkezi yerleşkelerden uzak olması, belki de kampanyaların etkisinin burada “ağır şekilde” hissedilmemesine sebebiyet vermiş olabilir. Bir Kaynak Kişi, bu duruma dair şu

56 Ahmet Emin Yalman, “Umumi Yerlerde Türkçe”, *Tan Gazetesi*, 04.03.1937; aktaran Aktar, a.g.m., s.336.

57 *Çağaptay*, a.g.e., s.95.

58 Funda Düvenci Tunçdöken, “Mudanya’da Girit Kültürü”, *Mudanya’nın Akdenizli Konukları Giritliler* (Haz. Fulya Düvenci Karakoç, Funda Düvenci Tunçdöken), Gaye Kitabevi, Bursa 2008, s.94 (87-188).

59 Ali Ekrem Erkal, *Geleneksel Kültürüyle Türk Girit - Üçüncü Kitap: Toplum*, Grafmat Basım ve Reklam San. Tic. Ltd. Şti., İzmir 2008, s.353.

60 Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler* (19. Baskı) (Çev. Aysel Bora), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s.27. *Maalouf* bu tespiti, “*kimi zaman bu aidiyeti savunacak gücü kendinizde bulamadığımızda onu gizlersiniz, bu durumda o sizin içinizin derinliklerinde kalır, gölgeye sinip ödeşme saatini bekler; ama ister sahip çıksın ister gizlensin, ister fazla açık etmeden ya da gürlütle ilan edilsin, kendinizi özdeşleştirdiğiniz kimlik odur.*” cümlesini de eklemektedir.

anlatıyı aktarmaktadır:

*Babamlar da okula gittiğinden Türkçe biliyorlardı. Anneannem, babaannem bilmiyordu. Devlet tarafından Giritlice konuştuğumuz için baskı olmadı. Yalnızca, Giritlice konuştuğumuz için bize "yarım gavur" diyorlardı. Devletten olmadı ama halk arasında oldu.*⁶¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin dil konusunda "Vatandaş Türkçe Konuş" gibi uygulamalarına karşın, Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal'in 5 Şubat 1933'te Bilecik'te yaptığı bir konuşmada sarf ettiği "Mesele din değil, dildir. Açık olalım: Türk milletinin temeli milli dil ve milli benlik olacaktır" sözünden anlaşılacağı üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin kimlik inşasında başlıca hedeflerinden biri ortak dil yaratmaktır⁶².

Ana dilleri Türkçe olmayan toplulukların Türkçe konuşmalarını sağlamak için ulus-devletin en önemli aracı ise eğitim olmuştur. Üstel de devletin "sınırları çizilmiş bir vatandaş profili" için eğitim politikasını tasarladığından bahsetmektedir⁶³. Khella ise, sosyalleştirme ve eğitim kurumları aracılığıyla yeni bir insan tipi üretildiğini; bu tipin, devlet tarafından istenilen şeylerin zorlamadan yapmaya hazır olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre bunun nedeni, tamamıyla önceden programlanmış zihin, yani "zihin kuşatması/işgali"dir. Her türlü yönetim biçiminin, kendi rejiminin çıkarlarına göre kitleleri yönlendirmeye, gereksinim duydukları zihniyeti yaratmaya muktedir olduklarını da belirtmektedir⁶⁴. Dolayısıyla bu çalışma, "makbul vatandaş" yaratma uğruna girilen eğitim politikası açısından resmi tarih söylemine karşı ve ondan farklı olarak hazırlanmakla birlikte, resmi tarih yazımının kültürel olarak birbirinden değişiklikler gösteren topluluklardan bir ulus yaratma isteğini de görmezlikten gelmemektedir⁶⁵.

5.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Eğitim Dili

Ulus-devletin sınırlarını çizdiği ulusal kimliği betimleyen değerleri yurttaşlarına aktarmada, ulusal dil ve eğitim dilinin önemi büyüktür⁶⁶. Ülke

61 Kaynak Kişi: Hüseyin Yıldız, 1933 (1935)/Davutlar; Çiftçi/Emekli; Eğitim Almamış; Evli/3 Çocuklu; Görüşme Tarihi ve Yeri: 19.07.2009 - Davutlar, Kuşadası, Aydın.

62 Şerif Mardin, "Adlarla Oynamak", *Kültür Fragmanları - Türkiye'de Günlük Hayat* (Der. Ayşe Saktanber, Deniz Kandiyoti), Metis Yayınları, İstanbul 2003, s.137 (127-140).

63 Ayrıntılar için bkz. Füsün Üstel, "Makbul Vatandaş"ın Peşinde - II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi (4. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

64 Karam Khella, *Üniversalist Tarih* (Çev. İsmail Kaygusuz), Su Yayinevi, İstanbul 2005, s.15.

65 Günümüzde İsviçre, Almanya, Hollanda ve İngiltere gibi ülkelerin göçmen politikalarına bakıldığında, buralarda dahi çokkültürcülük politikalarının giderek iflas etmekte olduğu görülmektedir. Kaya da çağımızın, çokkültürcülüğün sorgulanmaya başlandığı, bunun yerine türdeşliğin, ayrınlığın ve asimilasyonun yeniden yükselen değerler haline geldiği bir süreçten geçtiğimizi iddia etmektedir; Ayhan Kaya, "Göç: Güvenlik ve Korkunun İktidarı", *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiri Kitabı (8-11 Aralık 2005)*, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2006, s.23 (23-28).

66 Eğitim, eğitim sosyolojisi ve devletlerin eğitim politikaları, ayrı bir çalışma sahasıdır. Coulon'a göre, eğitim sosyolojisindeki çoğu araştırmalarda 'bir süreç olan eğitim', kapalı bir sistem olarak ele alınır ve araştırmacılar sadece eğitim sistemine girişler ve çıkışlarla ilgilenirler. Oysa araştırmacı, eğitim sisteminde etkili olan cinsiyet, yaş, ailenin sosyo-ekonomik durumu ve etnisite

nüfusuna dâhil olan her yeni bireye, yani çocuğa verilecek eğitim ve öğretimin formatını belirleme yetkisine sahip olan devlet⁶⁷, yeni kuşakları bu doğrultuda eğitmeyi amaçlar. Yiğit, Atatürk inkılâplarının kültürel yapının yeni baştan inşa edilmesi hareketi olduğunu savunarak, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki yaşanan sürecin sosyal antropolojinin kavramlaştırdığı ve tanımladığı şekliyle bir “kültür değişimi” olarak ifade edilebileceğini belirtmektedir.⁶⁸ Bu inşa hareketinin en önemli kurumlarından biri de şüphesiz eğitim kurumlarıdır. Çünkü Copeaux’un da vurguladığı gibi “bütün milliyetçilikler en geniş kitleye ulaşmayı amaçlar ve ders kitabı ile okul, bu milliyetçiliğin ideal taşıyıcılarıdır.”⁶⁹

Alkan, 19. yüzyılda siyasi sistemlerin merkezileşmesine (uluslaşmasına) koşut olarak eğitim faaliyetlerinin de devletin denetimine girdiğini ve böylelikle eğitimin kamu yatırımlarının yapıldığı bir hizmet alanı haline geldiğini belirtmektedir. Ona göre bu tarihten sonra eğitim, topluma nüfus etmenin başlıca aracı durumuna dönüşmüş ve siyasal birliğin, toplumsal uyumun ve devlete yönelik sadakatin sağlanmasında bir ideolojik aygıt olarak kullanılmıştır⁷⁰. Eğitimin özellikle de ilkokulun, “iyi birer yurttaş olma” konusunda dönüştürücü rolünün yönetici seçkinlerce fark edilişi, modern merkezi devletlerin gelişimi sürecinde olmuştur⁷¹. Doğan ise, Cumhuriyet’in kurucusu Atatürk’ün, İmparatorluğun tarih sahnesinden çekildiği bir devrede “yeni devlet, yeni vatan, yeni toplum” hedefleriyle yola çıktığını; ilk iki hedefin savaş meydanlarındaki başarının ardından gerçekleştiğini, ama “yeni toplum” yaratma işinin siyasal irade ve askeri başarı yöntemine indirgenemeyeceğinden söz etmektedir. Ona göre “yeni toplum” inşasındaki başarı, çok daha farklı bir projenin ve kendine özgü toplumsal yöntemlerin etkili ve sağlıklı işleyişine bağlıdır ve bu proje de Cumhuriyet eğitimidir⁷².

gibi bazı faktörlere de işaret etmeli ve sonrasında sistemden çıkış noktasındaki örüntüleri, örneğin başarısızlıkları ve terkleri betimlemelidir; Alain Coulon, *Etnometodoloji* (Çev. Ümit Tatlıcan), Küre Yayınları, İstanbul 2010, s.s.68-69.

67 Mehmet Akgül, “Din Anlayışı ve Dinî Hayat”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.432 (423-450).

68 Yiğit, *a.g.m.*, s.76.

69 Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine* (Çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.11.

70 Mehmet Ö. Alkan, “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si* (Der. Kemal Karpat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.s.84,86 (73-242). Eğitim vasıtasıyla *biz/öteki* ayrımına dayalı bir kimlik oluşturma faaliyeti, 1860’lardan sonra Hıristiyan okulları tarafından hâkim politik görüşü yaymak için uygulanmıştır. Bu okullar, Osmanlı olan her şeyin anti tezi olarak gördükleri Batı Uygarlığı ile kimlik birliği oluşturma gayreti yürütmüşlerdir. Osmanlı Hıristiyanları, “Türk”ü ve “Avrupa”yı, dini inancın ayırdığı ebedi düşman olarak görüyorlardı; Kemal H. Karpat, “Türkler Osmanlı Atalarını Hatırlıyorlar”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si* (Der. Kemal Karpat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.28. Modern dünyada eğitim ve öğretim sisteminin ülkeler bazında nasıl bir seyir izlediğine dair ayrıntılar için ayrıca bkz. Alkan, *a.g.m.*, s.s.85-86 (7 numaralı dipnot).

71 Üstel (2009), *a.g.e.*, s.11.

72 İsmail Doğan, “Atatürk’ün Eğitim Vizyonu”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.672 (667-674).

Yeni Cumhuriyetin eğitim politikasının nasıl şekilleneceğinin ibareleri, henüz daha Kurtuluş Savaşı nihayetlenmeden kendisini göstermeye başlamış,⁷³ Cumhuriyet'in ilanından sonra da tüm Anadolu genelinde büyük bir eğitim faaliyetine girilmiştir⁷⁴. Eğitim politikalarındaki en büyük adım ise 3 Mart 1923 tarihinde Meclis genel kurulunda kabul edilen Tevhîd-i Tedrîsât (eğitim ve öğretimin birleştirilmesi) Kanunudur. Bu kanunla ülkedeki tüm öğretim kurumları Maarif Vekâletine (Eğitim Bakanlığı) bağlanmış⁷⁵, böylelikle Cumhuriyet, Osmanlı'daki çok başlı sistemini lağvederek eğitimi tekeli altına almıştır.

1931 tarihli tarih dersine dair lise kitaplarında yer alan "Türkiye Cumhuriyeti içinde, inancı ne olursa olsun, Türkçe konuşan, Türk kültürü ile yetişen ve Türk idealini benimseyen her birey Türk'tür" ifadesini değerlendiren Zürcher ise, bunun Kemalist milliyetçilik kavramının dil, kültür ve ortak amaç temelli olduğunu gösterdiğini belirtmektedir⁷⁶. Tüm bunlar göstermektedir ki, yeni oluşturulmaya çalışılan ulusun niteliği dil, kültür ve ülkü birliği etrafında gerçekleşecekti ve yeni kuşağa tüm bunlar eğitim vasıtasıyla aktarılacaktı.

Türkiye'nin diğer devletlerce bir bakıma tanınma belgesi olan Lozan Anlaşması'nın "Azınlıkların Korunması" alt başlığını taşıyan III. Kesim 40. maddesinde, ana dili Türkçe olmayan Gayrimüslim azınlıkların okul ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurma, yönetme ve denetleme ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanma hakkı tanımıştır⁷⁷. Fakat Lozan'da, Giritliler gibi ana dili Türkçe olmayan Müslüman cemaatler için -kimi tartışma yaratan söylemlere karşın- bir düzenleme söz konusu değildir⁷⁸.

73 Batı Anadolu'da Yunan taarruzunun devam ettiği, hatta 13 Temmuzda Afyon'un, 17 Temmuzda ise Kütahya'nın düştüğü tarihlerde Mustafa Kemal Paşa, 16 Temmuz 1921 günü Ankara'da Maarif Kongresini toplamış, ülkedeki eğitim ve kültür konularındaki bölünmüşlüğe dikkat çekmişti; Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık, Yücel Özkaya, vd. (Haz.), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s.s.105-106.

74 "Osmanlı'da Tanzimat'tan itibaren yoğunlaşan eğitim faaliyetlerine karşın, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden okuryazarlık oranı %10'nun altındadır. Sözlü kültürü yazılı kültüre çeviren yine Cumhuriyet modernleşmesidir"; Alkan, a.g.m., s.76. Alkan'ın bu çalışması Osmanlı eğitim sistemine ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eğitim faaliyetlerine dair ayrıntılı bilgiler de içermektedir.

75 Yalçın, Akbıyık, Özkaya, vd., a.g.e., s.109.

76 Erik Jan Zürcher, "Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si* (Der. Kemal Karpat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.s.289-290 (261-292).

77 Seha L. Meray (Çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, İkinci Takım, Cilt: 2 (3. Baskı), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul y.y.y., s.11.

78 Türkiye'de ana dili Türkçe olmayan bir etnik grup konumundaki Kürtler ve Kürtçe üzerine görüş belirten Oran, Lozan Anlaşması'nın Kürtlere Kürtçeyi (dolayısıyla da başka etnik grupların kendi dillerini) açık kullanma hakkını verdiğini söylemekte ve bu görüşüne Lozan Anlaşması'nın 39/4. Maddesindeki "Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticari ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır" cümlesini dayanak göstermektedir; Baskın Oran, "Önsöz", *Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci* (Haz. Samim Akgönül, Çev. Ceylan Gürman), İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.s.12-13 (11-15). Fakat bu madde, "Azınlıkların Korunması" başlığı altında ele alınan, "Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları..." tamlamasıyla başlayan ve dolayısıyla da azınlıkları ilgilendiren bir maddedir; Meray, a.g.e., s.11. Bilindiği üzere, Lozan'da Türkiye Cumhuriyeti'nin "azınlık" olarak kabul ettiği topluluklar,

Cumhuriyet’in temel esasları çerçevesinde yeni bir ulus yaratmak gayesi ile eğitim sisteminin düzenlendiği ise açıktır. Aslına bakılırsa, her bir iktidar ve ulus-devlet, kendi politik ve ideolojik yapısı dâhilinde “kabul edilebilir standartlarda vatandaş” yetiştirme gayretindedir. Çünkü “ortak aidiyet” duygusunun üretildiği ve yayıldığı kurumsal yapı devletin tekelindedir⁷⁹. Üstel, bunun bir “vatandaşlık terbiyesi”; yani, vatandaşlığı tanımlamanın ve vatandaşları yaratmanın, ulus-devlet inşasının temel süreçlerinden biri olduğunu öne sürer⁸⁰.

Sosyalleşme ortamına yeni katılan bireye, tanımlanan ulusal kimliği benimseten sistem olan eğitim sistemi ise, baskıcı yöntemleri kullanmadan farklı kültürel kimliklerle, kolektif üst kimliğin arasındaki çelişki ve çekişmeyi azaltmaya çalışır.⁸¹ Sosyalleşme ortamı olarak çocuğun aileden kopup dışarıya ile ilk iletişime geçtiği sosyal çevrenin genelde okul olduğu düşünüldüğünde, yakın aile çevresinde edinilen kimliğin, üst kimlikle ya da iktidarın/ulus-devletin vatandaşlarına kanalize ettiği kimlikle ilk irtibata geçtiği yer yine okullardır. Bu bağlamda, kültürlenme yolu ile aile ve yakın çevreden edinilenler eğer üst kimlik öğeleri ile ciddi bir ikilem oluşturuyorsa, kullanılan yöntem barışçı da olsa, alt kültür unsurlarının kuşaklar boyunca aktarımı sekteye uğrayabilir.

Bu süreçte kritik rol oynayan kurum, eğitim sistemleri bağlamında okullardır. Çünkü bunlara iktidarın fikrine, ideolojisine ve paradigmasına uygun vatandaşlar yetiştirme görevi verilmiştir⁸². Çünkü sosyalleşme konusunda uzmanlaşmış kurumlar olan okullar, egemen olan sınıfların ideolojisini en etkili biçimde benimsetme işlevini yürütmektedir⁸³. Eğitim sisteminde 19. yüzyılda gerçekleşen bu değişim kendisini ders müfredat ve kitaplarında da göstermiş ve bunlar ulusal nitelik ve özelliklerin vurgulandığı, kültürel ortak kimlik yaratmanın birer aracı haline dönüşmüştür⁸⁴. Bu gelişmelere paralel olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk ulusçuluğu da yayımlanan ders kitaplarında tek ulusal kimlik

---

Ermeni, Rum ya da Yahudi gibi Gayrimüslim etnik ve/veya dinsel topluluklardır; Müslüman olup da Türk soyundan gelmeyen Kürtler, Çerkezler, Lazlar gibi gruplar değildir. Dolayısıyla bu madde, Müslüman olan etnik grupları da kapsayan, onlara dair bir düzenleme getiren bir içeriğe sahip değildir; bu yüzden de ana dili Türkçe olmayan gruplar üzerine değerlendirme yapılırken ele alınamaz. Kaldı ki Lozan Anlaşması, uluslararası bir anlaşma olması niteliğinin yanı sıra Türkiye’nin bu anlaşmayı imzalayan diğer devletlerle ilişkilerini düzene koymaktadır; kendi iç dinamiklerine göndermeler ancak (bu maddede olduğu gibi) ikili ilişkilerdeki “ekalliyet (karşılıklık) prensibi” ile gündeme gelmiştir.

79 Birol Caymaz, *Türkiye Vatandaşlık, Resmi İdeoloji ve Yansımaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s.5.

80 Üstel (2009), *a.g.e.*, s.s.127-155, 241-265.

81 Akif Pamuk, Ramazan Alabaş, “Tarih Eğitimi ve Vatandaşlık Algısı: Trabzon Örneği”, *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi* (Ed. Mustafa Safran, Dursun Dilek), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2008, s.26 (23-37).

82 *a.g.m.*, s.25.

83 Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994, s.13.

84 Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki ders kitaplarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Çapa, “Ders Kitapları”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.685-692.

olarak sunulmuştur⁸⁵. Tarih ders kitapları da bu amaca uygun hazırlanmış ve ulusal bir kimlik yaratmak ve bu kimliği güçlendirmek için araç haline getirilmişlerdir⁸⁶.

“Ortak bir dilin yerleşmesi düşüncesi”, sadece Türkiye Cumhuriyeti’nin değil, Balkanlar bölgesindeki Türkiye ile hemen hemen aynı süreçten geçmiş ve “ulus yaratma” politikası gütmüş her devlet için geçerlidir. Bu bağlamda Yunanistan’daki Türkçe konuşan göçmen nüfus üzerine aktarımlarda bulunan *Marantzidis*’e göre, Yunan devletinin resmi politikası, 1928 yılındaki sayıma göre bu ülkedeki Türkçe konuşan 100 bin Hıristiyan-Ortodoks göçmenin konuştuğu dil ile “Yunanlığı” bağdaştırmıyordu ve Yunanca konuşan yerli halk da göçmenlerin Türkçe konuşmasını “milli bir kusur” olarak görüyordu. Hatta Yunan Meclisinde, Yunanca bilmeyen göçmenler “cahil” olarak nitelendirilmekteydiler⁸⁷.

Yunanistan’da da Yunanca konuşmayan göçmen topluluğa dair devlet politikasının Türkiye ile benzer bir süreci izlediğini, *Mavromatis*’in ve *Marantzidis*’in çalışmalarından edinmekteyiz. *Mavromatis*, dilin öğrenilmesi için Yunanistan’da eğitime ve dolayısıyla da okula büyük görev verildiğini; eğitimin, genç göçmenlerin Yunan toplumuna katılımındaki en büyük araç olduğunu; Yunan eğitim sisteminin yani devletin ideolojik mekanizmasının göçmen çocuklarına Yunan dilini ve kültürünü öğretme işini üstlendiğini belirtmektedir. Ona göre Yunanistan’da eğitim sistemi -tıpkı diğer ulus-devletler gibi-, resmi dilin öğretimi ve milli ideolojinin yaygınlaştırılmasında ve ana dili Yunanca olmayan pek çok grubun millete katılmasında önemli bir rol oynamıştır⁸⁸. Türkçe konuşan köylerde okullar kurulmuş, dil aracılığıyla göçmenlerin Yunanlaştırılması sağlanmaya çalışılmıştı. Hatta bu göçmenlerin gece okullarından mezun olması şart koşulmuş, okul içinde ya da dışında Türkçe konuşurken yakalananlar öğretmenleri tarafından acımasızca dövülmüştü. Fakat yine de Yunanistan’da Türkçe konuşan pek çok göçmenin Yunanca öğrenmesi 1950’li yılları bulmuştur⁸⁹.

“İyi vatandaş” yetiştirmek için eğitim sistemi, özel olarak da tarih eğitimi büyük rol üstlenmiştir. *Khella*’ya göre tarihin araştırılması ve yazımı, değiştirmek için temel güçtür ve devlet rejimlerinin zihinlerde oluşturduğu en önemli konu da tarihtir. *Yukarıdan yazılan tarihin*, kitleleri ve bireyleri yönlendirdiğini; rolünün

85 Alkan, *a.g.m.*, s.s.83,88.

86 Pamuk, Alabaş, *a.g.m.*, s.27. “Vatandaş” yetiştirmek için eğitimin bir araç olarak kullanımı, Cumhuriyet’in ilanından sonra görülen bir mesele değildir. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra tebaadan vatandaşlığa geçiş sürecinde Malumat-ı Medeniye (Vatandaşlık Bilgisi) adlı ders ve tarih dersleri bu amaca yönelik işlev görmekteydi; Füsün Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Kitapevi, Ankara 1999, s.25.

87 Marantzidis, *a.g.m.*, s.s.101, 103.

88 Yorgos Mavromatis, “Yunanistan’da Hıristiyan Göçmenler ve Müslüman Azınlıklar - Eğitimin Milli Homojenleşmedeki Rolü”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (Der. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.s.360-361 (357-364).

89 *Marantzidis*, göçmenlere dostça yaklaşım sergileyen Kozana Metropolitisi Yoakim’in bile, göçmenlerin yabancı bir dili konuşmasının Makedonya’nın uygarlaşması yolunda ciddi bir engel, bir yara olduğunu; bu durumun yegâne ilacının anaokulları, yatılı okullar, ordu, kilise ve eğitim kurumları olduğunu dediğini aktarmaktadır; Marantzidis, *a.g.m.*, s.s.103-104.

ise, istenilen vatandaş türünün (yani etki altında kalan-tepkisiz, boyun eğici ve karşıkoyumsuz-direnmesiz vatandaşın) yaratılmasında temel teşkil ettiği ileri sürmektedir⁹⁰. Bundan dolayı, Türkiye’de içerde ve dışarıdaki “öteki”ye karşı olan düşmanca yaklaşım tarih eğitimine de yansımıştı. Son yirmi yıllık süreçte, bu eğitim tarzının zihinlerde yarattığı problemler fark edilmiş ve kitapların daha barışçıl bir dille yazılması ve siyasal metin ağırlıklı tarihten, sosyal ve kültürel tarihe yönelinmiştir⁹¹.

Girit’ten gelen göçmenlerin, lisanları ve farklı kültürel yapıları nedeniyle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ne “iyi vatandaş” olamayacaklarına dair bir kaygının varlığı dikkat çekicidir. Yalnız bu kaygının sırf Giritlilere yönelik olmadığı, Anadolu’nun değişik coğrafyasında, farklı altyapılardaki tüm halka yönelik olduğu, gerek eğitim gerekse kültürel faaliyetlerle gerçekleşen “vatandaş yetiştirme” programlarından anlaşılmaktadır. Yalnız, Giritlilerin diğerlerinden en ayırt edici özelliği olan ana dilleri Giritlicenin kuşaktan kuşağa aktarımının, yürütülen bu eğitim faaliyetleri neticesinde sekteye uğramıştır. Çünkü okul, devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak bilginin, ulusal değerlerin ve özellikle de ulusal kimliğin belkemiği olan Türkçenin aktarımında temel bir öneme sahiptir⁹².

Cumhuriyet’in ilanından sonra Davutlar’a yerleşik Girit göçmenleri, devletin yönlendirdiği ulus-devlet politikasından dolayı, kendi kültürel unsurları ile inşa edilmek istenen üst kimlik arasında belli bir çelişki yaşamışlardır. Ne Davutlar dışındaki sosyal çevrede ne de iktidar sahiplerince kabul görmeyen ana dilleri, eğitimleri boyunca onlara büyük bir engel teşkil etmiştir. Ama Giritlicenin son kuşaklara aktarımındaki başarısızlığın ana sebebi, ailelerin kendi ve bir üst kuşağın deneyimleri üzere, “çocuklarını okulda yaşamaları olası olan sorunlarla yüzleştirmeme” isteklerinden ötürü, onlara bu dili öğretmeye heves göstermemeleridir.

5.1.1. Osmaniye Mahallesi’nde Türkçe Eğitim

Bir ulus yaratmanın en kolay yolu, bir sonraki kuşağı hedef alacak biçimde hedeflenen eğitim politikasıdır. Ulus-devletler eğitim yoluyla, daha homojenleşmiş, daha ortak bir tavrı sergileyebilecek, daha benzer tepkiler verebilecek kuşaklar yaratma gayesini de güderler. Ulus-devlet yapısının gelecek kuşaklara aktarılması, onların istenilen kalıplarda birer vatandaş olabilmelerinin sağlanması, ortak bir ülkü ve kaygı / korkularla da donatılması için izlenen yol, eğitim çalışmalarının bu yönde bir strateji izlemesidir. Türk ve Yunan ulus-devletleri de, bu yönde bir politika izlemişlerdir⁹³. Kaldı ki öğrencilerin tarihsel ve politik sosyalizasyonu,

90 Khella, *a.g.e.*, s.s.15-16.

91 Mustafa Safran, “Türkiye’de Tarih Eğitimi ve Öğretimi”, *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi* (Ed. Mustafa Safran, Dursun Dilek), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2008, s.19 (13-20).

92 Üstel (2009), *a.g.e.*, s.127.

93 Girit, 19. yüzyıl boyunca çeşitli ayaklanmalara, direnişlere, sosyal, etnik ve dinsel çatışmalara, kıyımlara ve en nihayetinde toplu göçlere tanık olmuştur. Girit anlaşmazlığının en ayırt edici

geçmişini yorumlamaları, günümüzü algılayışları ve gelecek beklentileri üzerine Türk ve Yunan öğrenciler üzerinde ayrı ayrı yapılan bir çalışmanın analizinde, kendi ulus, din ve politik kavramlarına yaklaşımları arasında büyük benzerlikler gözlemlendiği belirtilmiştir. Bu çalışmadan çıkan sonuç, iki ulus-devlet kendi gelecek kuşaklarını tarihsel bilinçlenme ve ulus kavramı konusunda benzer yöntemler uygulayarak yetiştirmiş olduğu gerçeğidir. Her iki ulusal grubun etnomerkezci⁹⁴ tavrı, eğitim sistemlerinden kaynaklanmıştır. Okul, sosyal tavrın üretimi ve yeniden oluşumu, anlamların içselleştirilmesi, kavramlar ve kişisel tavır ve pratikleri ortaya döken en önemli kurumlar arasında yer almaktadırlar⁹⁵. Dolayısıyla Girit göçmenlerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin belki de en büyük projesi olan bir ulus yaratma amacından ne denli etkilendiklerine dair örneklemde, Osmanlı Mahallesindeki eğitim faaliyetlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Kaldı ki alan çalışması sırasında kaynak kişiler de kültürel kimlik konusunda, özellikle ana dilin bir sonraki kuşağa aktarımı meselesinde devlet okullarında aldıkları eğitimin hayli etkin olduğu sıklıkla belirtmişlerdir⁹⁶. Çünkü devletçi anlayışa göre, "Bütün medeni milletler, çocuklarının dillerini kendi kültür eserlerini bizzat okuyarak anlayacak bir seviyeye getirmek için çalışırlar."⁹⁷

1923'ten sonra Cumhuriyet rejimi, gençlerini tarihsel ve kültürel olarak kendi Osmanlı geçmişi ile tanımlayıcı bir eğitimden geçirmemek için özel bir gayret göstermiştir⁹⁸. Osmanlı tarihi ile yakın bağ kurmadan yetiştirilen bir kuşağın, yine Osmanlı'yı içeren kendi özel tarihine ilgi duyması zaten beklenemez bir durumdur. Bu yüzden de Osmanlıya örneğinde olduğu gibi, özellikle son iki kuşak Giritliler,

öğelerinden biri Adanın özellikle 19. yüzyıldaki tarihinin yazımındadır. Girit olaylarını Türkler ve Yunanlılar milliyetçi söylemler nedeniyle birbirinden farklı değerlendirmiş ve dolayısıyla da tarihini farklı değerlendirmişlerdir. Bu farklı anlatımlar da sık sık birbirine ters düşmüş ve uzlaşmanın en temel engellerinden biri olmuştur. Bu milliyetçi anlatımlar, diğer kitlelerin, diğer tarihçilerin farklı anlatımlarını da dışlamıştır. Çünkü birinin 'ayaklanma' olarak nitelediğine diğeri 'direniş'; birinin 'kayıp' dediğine diğeri 'zafer' demiş; fakat gözden kaçan nokta Adanın yüzlerce yıllık kozmopolit yapısının kaybolması ile birlikte, Adadan göçmek zorunda kalanların Adaya özgü yapısının göç ettikleri diğer başka bir bölgeye asla direkt adapte olamayacağı için göçmenlerin yaşadığı sosyo-ekonomik zorluklar ve kültürel/kimliksel sıkıntılar olmuştur.

94 Etnomerkezçilik ya da etnosentrizm (İngilizce'de *ethnocentrism*), bir kimsenin, bir gözlemcinin, başka toplumların kural ve değerleri konusunda yargıda bulunurken kendi toplumunun kural ve değerlerini kullanma eğilimi olarak kısaca ifade edilebilir; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 8. Cilt, *Etnosentrizm*, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1992, s.3875. Kişinin kendi kültürünü diğerlerinin üzerinde görmesi manasındaki etnosentrizm dolayısıyla antropologlar, etnik merkezci yargılardan kaçınmak için her kültürü kendi ölçülerine göre ve kendi koşulları içinde incelemeyi öngören kültürel görecelik yaklaşımını belirlerler; Haviland, Prins, vd., *a.g.e.*, s.141.

95 Thalia Dragonas, Büşra Ersanlı, Anna Frangoudaki, "Greek and Turkish Students' Views on History, the Nation and Democracy", *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey: Social and Historical Studies on Greece and Turkey Series*, (Ed. Faruk Birtek, Thalia Dragonas), Routledge Taylor&Francis Group, New York, USA 2005, s.s.161-162 (161-189).

96 Girit göçmenlerine dair yapılan birçok çalışmada, sözlü kaynakların Türkçeyi okulda öğrendiklerine dair aktarımlara rastlanmaktadır. Evde ve/veya mahallede Giritlice öğrenen ve bu dili konuşan çocuk, Türkçeyi ancak okulda öğrenebilmiştir. Sözlü kaynakların eğitim ve dil meselesiyle ilgili anlatıları için bkz. Fulya Duvenci Karakoç, Funda Duvenci Tunçdöken, *Mudanya'nın Akdenizli Konukları Giritliler*, Gaye Kitabevi, Bursa 2008, s.s.119-146.

97 Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s.8.

98 Karpat (1974), *a.g.e.*, s.4.

Osmanlı dönemi Girit Adasına dair ne toplumsal bellek babında ne de resmi tarih anlamında yeterli bilgi ve birikime sahip değillerdir.

Ulus-devlet’in uyguladığı eğitim politikalarının etkisi Osmaniye Mahallesinde de görülmüştür. Evde Giritlicenin, okulda ise Türk dilinin hâkim olduğu bir sosyal çevrede yetişen özellikle ikinci ve üçüncü kuşak Giritli göçmenler çiftdillilerdir.

Mahallede ve evde Giritlicenin egemenliğine karşın, eğitim dilinin Türkçe olması *Giritlilik* kimliğinde önemli bir yapı taşı olan lisanın geleceğini de belirlemiştir. Evde ve Osmaniye Mahallesinde Giritlice öğrenen ve bu dili konuşan Giritli göçmenlerin çocukları, mahallenin ilkokulunda yani, Giritlice konuşan çocukların çoğunlukta olduğu bir okulda, Türkçe öğrenmek mecburiyetinde kalmışlardır. Alan araştırması esnasında, kaynak kişiler okuldaki uygulamalara dair aktarımlarda bulunmuşlardır⁹⁹:

Evde hep Giritlice konuşulurdu. Yedi yaşında okula gittim, ben Türkçeyi hiç bilmiyordum. Kardeşlerim de öyle. Mahallede hep Giritli vardı, silme Giritliydi... Herkes Giritlice konuşurdu, zaten başkası yoktu¹⁰⁰.

Giritlice biliyorum, küçükten. Evde Giritlice konuşulurdu. Türkçeyi sokaklardan, okula gittiğimde öğrendim. Okula gitmeden biliyordum Türkçeyi. Okulda hep Giritliler vardı ama¹⁰¹.

Osmaniye Mahallesinde öğretmenlik yapmış bir kişi, Giritli göçmen çocuklarının çiftdillilik sorunlarına örnek olarak şu aktarımda bulunmaktadır:

Öğrenciler, okul bahçesine çizgi çiziyor ve sek sek oynuyorlar. ‘Bastır’ diyorlar bu oyuna. Bütün deyimleri Rumca... ‘Pinio’ içmek demek Rumca. Çizgiye yaklaşıyor taş. Kızlar aralarında taşın çizgiyi geçip geçmediğini tartışıyorlar: ‘Piniyor’ diyor birisi; öteki de ‘hayır pinmiyor’ diyor; Türkçeleştiriyor. Biz kırılıyoruz gülmekten¹⁰².

Çocuk eğer bir sıkıntısı varsa Giritlice dinlerdim; ama okulda konuşmazdık¹⁰³.

Diğer kaynak kişiler de okul günlerini ve ana dillerinden dolayı yaşadıkları sıkıntıları şu cümlelerle özetlemektedirler:

Okulda zorluk oluyordu. Öğretmen senin numaranı okuduğunda, yoklama yaptığında ‘epayeme’ (buradayım) denirdi¹⁰⁴.

99 Alan araştırması sırasında, Giritlicenin kullanımını en fazla etkileyen süreçlerden birinin devletin uyguladığı eğitim politikaları olduğu sonucu çıkmıştır. Bir diğeri ise, ebeveynlerin Giritliceyi bir alt kuşağa aktarmadaki isteksizlikleridir. Kaynak Kişiler, dil ve eğitime dair sorulara son derece açık yanıtlar vermişler, bu konuda konuşmaya herhangi bir şekilde çekince göstermemişlerdir.

100 Kaynak Kişi: Hüseyin Çoban, 1931/Davutlar; Çiftçi/Emekli; İlkokul Mezunu; Evli/2Çocuklu; Görüşme Tarihi ve Yeri: 18.07.2009 - Davutlar, Kuşadası, Aydın.

101 Kaynak Kişi: Hüsnüye Çavuşoğlu (Yeşilova), 1932/Davutlar; Ev Hanımı; İlkokul Mezunu; Dul/5 Çocuklu; Görüşme Tarihi ve Yeri: 05.09.2009 - Davutlar, Kuşadası, Aydın.

102 Kaynak Kişi: Mehmet Yılmayan; 1926/Söke; Emekli Öğretmen; Köy Enstitüsü Mezunu; Evli/3 Çocuklu; Görüşme Tarihi ve Yeri: 22.07.2009 - Davutlar, Kuşadası, Aydın.

103 Köy Enstitüsü mezunu olan Kaynak Kişi Mehmet Yılmayan, 1947 yılında göreve başlamış ve 1955’e kadar Davutlar ilkokulunda hizmet vermiştir.

104 Kaynak Kişi: Hüseyin Yıldız, 1933 (1935)/Davutlar; Çiftçi/Emekli; Eğitim Almamış; Evli/3

Okulda Türkçe bilmemenin şüphesiz zorluğunu yaşadım. Öğretmen de Giritliydi ama Giritlice konuşmak yasaktı. 10-12 sene eski okulu yıkıp yenisini yaptılar. Bizi garip görürlerdi. Okulda 'yarım düşman / yarım gâvur' derlerdi. Biz onlara seslenmiyorduk; garipleniyorduk, utanıyorduk. Kendimizi küçük görürdük. Giritli olduğumun başka etkisi olmadı. Giritlice konuşmanın başka dezavantajını görmedim¹⁰⁵.

Osmaniye Mahallesiindeki ilkokula çoğunlukla Giritli göçmen çocuklarının gitmesine karşın, bölgedeki diğer yerleşimcilerin çocukları da orada eğitim almışlardır. Davutlar'da Giritli ve diğer göçmen ya da yerli çocukların bir arada aynı okulda eğitim görmeleri hiç şüphesiz ki Davutlar'ın karmaşık sosyal yapısına karşın uyumlu birlikteliğin sağlanmasında büyük yararı olmuştur. Çünkü Peller'in açıkladığı gibi, karma (*integrated*) okullarda eğitim gören çocuklar, mensubu oldukları topluluk haricindeki kişiler hakkında gerçekleri kişisel edinimleri ile öğrenebilme şansı yakalamakta ve önyargılardan kurtulabilmektedirler¹⁰⁶.

"Siyasal ya da ekonomik düzeni ne olursa olsun, her ülkenin ulusal bir eğitim politikası vardır. Tüm toplum kesimlerinde ulus olma bilincinin gelişebilmesi ve yerleşebilmesi için, gelecek kuşakların eğitiminin topluca benimsenmiş bir değerler dizgesi içinde ele alınması gerekmektedir. Çünkü bir ulusu ulus yapan başta kültür olmak üzere bu değerler dizgesi, her şeyden önce ulusal eğitim kurumlarında biçimlendirilmektedir."¹⁰⁷

Alan çalışması esnasında karşılıklı derinlemesine görüşmelerde görüşülen en yaşlı kuşak, Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim politikasına özellikle vurgu yapmaktadırlar. Fakat bunu bir şikâyet olarak değil, Giritlicenin bir sonraki kuşağa yeterince aktarılamaması açısından bir durum değerlendirmesi boyutuyla aktarmışlardır. Kaynak kişilerin aktarımlarından çıkan sonuca göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin yürüttüğü eğitim politikası ile Girit göçmenlerinin (diğer ana dili farklı topluluklar gibi) dilleri ve göçmen kimlikleri unutturulmaya çalışılmıştır. Fakat şu nokta da hesaba katılmalıdır ki, tüm rejimler kendi yönetim tarzlarına göre gelecek kuşak yaratma isteğindedir ve bu yüzden de ulus-devletler çokkültürlülüğe mesafeli davranmışlardır.

Sonuç

Koçdemir, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eğitim politikasının, çağın ruhuna uygun olarak modern bir devlet kurma ve milletleştirmeyi hedeflediğini savunmaktadır. Çünkü Osmanlı'nın başarısız olduğu "birlikte yaşam deneyimini", Türkiye Cumhuriyeti realist ve rasyonalist bir yaklaşımla ülke sınırları içinde yaşayan

Cocuklu; Görüşme Tarihi ve Yeri: 19.07.2009 - Davutlar, Kuşadası, Aydın.

105 Kaynak Kişi: Hüseyin Çoban, 1931/Davutlar; Çiftçi/Emekli; İlkokul Mezunu; Evli/2Çocuklu; Görüşme Tarihi ve Yeri: 18.07.2009 - Davutlar, Kuşadası, Aydın.

106 Gary Peller, "Race Consciousness", *After Identity* (Ed. Dan Danielsen, Karen Engle), New York, USA 1995, Routledge Press, s.73 (67-82).

107 Mahmut Âdem, *Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 2000, s.9.

herkesin müşterek bir tarih şuuruna, ülkü birliğine ve geleceği birlikte karşılama azim ve kararına sahip olmasını sağlayarak gerçekleştirmeye çalışmıştır.¹⁰⁸ Fakat millileşme sağlanırken, dil birliği ilkesi nedeniyle tüm yerel diller gibi, Giritlice de bundan etkilenmiştir. Giritlice, Anadolu’nun son sözlü dillerinden biridir. Yazılı bir dil olmadığı için de konuşulması / kullanılması günbegün zorlaşan Giritlice, ailelerin gelecek kaygısı ile bu dili çocuklarına öğretmekte gösterdikleri isteksizlikle birlikte, Davutlar örneğinde görüldüğü üzere giderek kaybolmaya başlamıştır. Giritlicenin kullanımının giderek azalmasının sebepleri kısaca, Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus-devlet prensibi gereği yurtda ortak bir dil hatta ana dil oluşturmaya yönelik politikaları, ailelerin Giritliceyi çocuklarına öğretmekte gösterdikleri isteksizlik ve bu dilin bilinmesinin “yarar getirmediğine dair yaygın kanı”dır.

Günümüzde Giritlice bilen kuşağın, Yunancanın bir diyalekti olan ve kimi zaman “Giritlice”, kimi zamansa “Rumca ve Yunanca” olarak adlandırılan bir lisanı konuştuklarına şahit olmaktayız. Bu adlandırmada, göçmenlerin farklı eğitim seviyesi ve kişisel tecrübelerinin rolünün büyük olmasıyla birlikte, Davutlar’a yerleşik ve geleneksel yapıyı temsil eden göçmenlerinin çok büyük bir kesimi, konuştukları ya da atalarının konuştuğu dile “Giritlice” demektedirler. Eğitim görmüş ve Girit kültürünü araştırmaya daha yatkın olan ve kökenleri üzerine çalışmalar yapmış kaynak kişiler, nadiren de olsa bu lisanı “Rumca” olarak adlandırmaktadırlar. Yurt dışına, özellikle de Avrupa’ya işçi olarak giden Girit göçmenleri ise, buldukları ülkelerde münasebet hâlinde buldukları Yunan uyruklu kişilerle bu dil vasıtasıyla iletişim kurabildikleri için konuştukları dili, “Yunanca” olarak adlandırmaktadırlar.

Anadolu’ya yerleşimin ardından dil sorunu ile yüz yüze kalan Girit göçmenleri, yaşadıkları sosyal çevrenin koşullarına da bağlı olarak, bir süre sonra bu sorunu Türkçe öğrenerek aşmışlardır. Özellikle üçüncü kuşağın ardından gelenler, Giritliceye has bir takım kelime ve kelime grupları haricinde tamamıyla Türkçe bilmektedirler. Nasıl ki Yunanistan’daki dili Türkçe olan ve Yunanca bilmeyen göçmenlerin Yunan ulusuna katılımı kendine özgü koşullarda hayat bulduysa,¹⁰⁹ Türkçe bilmeyen Giritlilerin de Türk ulusuna katılımı tamamıyla bu topluluğa özgü sosyo-psikolojik ve kültürel nedenlerle gerçekleşmiştir. Bu süreçte devlet politikaları etkin olsa da başat rol oynamamış, bu topluluğun Türk ulusuna katılımı gönüllü gerçekleşmiştir. Bu durum en iyi biçimde, Girit göçmenlerinin Anadolu’da yerleştikleri / yerleştirildikleri her coğrafyada Türkiye Cumhuriyeti’nin ilkelerine derin bağlılıklarıyla açıklanabilir.

108 Kadir Koçdemir, “Eğitim-Kültür Politikaları (1920-1938): Islahattan İnkılab’a”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.684 (679-684).

109 Marantzidis, *a.g.m.*, s.106.

KAYNAKÇA

I.Arşiv Belgeleri

B.O.A. DH.MKT. 882-9 (8 Cemaziyülahir 1322 Hicri / 20 Ağustos 1904)

II. Resmi Yayınları

T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt: 10, Hüsnütabiat Basımevi, Ankara, 1938-39.

T.B.M.M. *Zabıt Ceridesi*, Cilt: 9, Devre: 2, İçtima: 49, (30.10.1340 / 1924), T.B.M. Meclisi Matbaası, Ankara, 1975.

T.B.M.M. *Zabıt Ceridesi*, Cilt: 10, Devre: 2, İçtima: 3, (6.11.1340 / 1924), T.B.M. Meclisi Matbaası, Ankara, 1975.

III. Gazeteler

Anadolu Gazetesi

IV. Kitaplar ve Makaleler

ÂDEM, Mahmut, *Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2000.

ADIYEKE, Ayşe Nükhet, "1881 Yılında Girit Vilayetinde Yapılan Nüfus Sayımı ve Tartışmalı Sonuçları", *Fethinden Kaybına Girit* (Ayşe Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke), Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.s.63-170.

AKDOĞAN, Nuran SAVAŞKAN, "Madamlar Yavaş Yavaş Ortadan Kayboluyorlar': Erken Cumhuriyet Dönemi Kampanyaları ve Yahudi Kimliği", *Kimlikler Lütfen - Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili* (Der. Gönül Putlar), Ankara, 2009, ODTÜ Yayıncılık, s.s.148-177.

AKGÜL, Mehmet, "Din Anlayışı ve Dinî Hayat", *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.s.423-450.

AKTAR, Ayhan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan 'Türkleştirme' Politikaları", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 26, Sayı: 156, 1996, s.s.324-338.

- ALEXIOU, Margaret, *After Antiquity: Greek Language, Myth, and Metaphor*, Cornell University Press, New York, 2002.
- ALKAN, Mehmet Ö., “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si* (Der. Kemal Karpat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.s.73-242.
- ARI, Kemal, *Büyük Mübadele - Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- ARI, Kemal, “Göçmen ve Sığınmacı Eylemlerinin Kavramsal Tanımı Tarihsel Yönden Analizi”, *Yalvaç Gelişim Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1-2, Haziran 2008/ Aralık 2008, Isparta, 2008, s.s.39-50.
- ATSIZ, Nihal, *Çanakkale’ye Yürüyüş*, y.e.y., İstanbul, 1933.
- AYTAŞ, Süreyya, *Bitmeyen Muhacirlik*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.
- BALTA, Evangalia - MILLAS, Herkül, “1923 Mübadelesinin Tarihsel Sorunları Üzerine Düşünceler - Bir Destan ve Sözlü Tarih”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 25, Sayı: 149, 1996, s.s.261-271.
- BEYOĞLU, Süleyman, “Girit Göçmenleri (1821-1924)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 2, 2000, s.s.123-138.
- BİLGİN, Nuri, *Demokrasi, Kimlik ve Yurttaşlık Bağlamında Cumhuriyet*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1999.
- BROWNING, Robert, *Medieval and Modern Greek* (2. Baskı), Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
- CAYMAZ, Birol, *Türkiye Vatandaşlık, Resmi İdeoloji ve Yansımaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- CLARK, Bruce, *İki kere Yabancı - Kitleleşen İnsan İhracı Modern Türkiye’yi ve Yunanistan’ı Nasıl Biçimlendirdi?* (Çev. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- COPEAUX, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine* (Çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- COULON, Alain, *Etnometodoloji* (Çev. Ümit Tatlıcan), Küre Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÇAĞAPTAY, Soner, *Türkiye’de İslâm, Laiklik ve Milliyetçilik - Türk Kimdir?* (Çev. Özgür Bircan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- ÇAPA, Mesut, “Ders Kitapları”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.s.685-692.

- ÇOBANOĞLU, Özkul, "Kültür, Millî Kültür ve Kültür Tarihi Kavramsallaştırmaları Bağlamında Kültür Tarihi Araştırmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata, vd.), Cilt: 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.s.43-48.
- DOĞAN, İsmail, "Atatürk'ün Eğitim Vizyonu", *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.s.667-674.
- DOĞAN, Nuri, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.
- DRAGONAS, Thalia - ERSANLI, Büşra - FRANGOUDAKI, Anna, "Greek and Turkish Students' Views on History, the Nation and Democracy", *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey: Social and Historical Studies on Greece and Turkey Series*, (Ed. Faruk Birtek, Thalia Dragonas), Routledge Taylor&Francis Group, New York, USA, 2005, s.s.161-189.
- ELMACI, M. Emin, "Türk Vatandaşı Yaratma Sürecinde İzmirli Museviler ve Türkçe Konuşma", *İzmirli Olmak Sempozyum Bildiri Kitabı (22-24 Ekim 2009)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2010, s.s.317-352.
- ERKAL, Ali Ekrem, *Geleneksel Kültürüyle Türk Girit - Üçüncü Kitap: Toplum*, Grafmat Basım ve Reklam San. Tic. Ltd. Şti., İzmir, 2008.
- GIDDENS, Anthony, *Sosyal Teorilerin Temel Problemleri - Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki* (Çev. Ümit Tatlıcan), Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- GÖKALP, Ziya, *Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak* (Sadeleştiren: Ferhat Tamir), Türk Kültür Yayınları, İstanbul, 1974.
- GÜNEŞ, Günver, "Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 8, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1999, s.s.115-135.
- HATIPLER, Mustafa, *Selanik'ten Edirne'ye İnsan Zıyanlığı*, Assos Yayınları, İstanbul, 2003.
- HAVILAND, William A. - PRINS, Harald E. L., vd., *Kültürel Antropoloji* (Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008.
- İPEK, Nedim, "Mübadil Deyimine Dair", *Mübadile ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı (8-9.12.2007)*, Samsun Mübadile ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Yayınları, Samsun, 2008, s.s.157-160.
- KAPLAN, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.
- KARAKOÇ, Fulya DÜVENÇİ - TUNÇDÖKEN, Funda DÜVENÇİ, *Mudanya'nın*

Akdenizli Konukları Giritliler, Gaye Kitabevi, Bursa,2008.

KARPAT, Kemal H., *The Ottoman State and Its Place in World History*, E.J. Brill Press, Leiden, The Netherlands, 1974.

KARPAT, Kemal H.,*Osmanlı Nüfusu (1830-1914) - Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

KARPAT, Kemal H., “Türkler Osmanlı Atalarını Hatırlıyorlar”, *Osmanlı Geçmiş ve Bugünün Türkiye’si* (Der. Kemal Karpat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji* (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

KAYA, Ayhan, “Göç: Güvenlik ve Korkunun İktidarı”, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiri Kitabı (8-11 Aralık 2005)*, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, 2006, s.s.23-28.

KHELLA, Karam, *Üniversalist Tarih* (Çev. İsmail Kaygusuz), Su Yayınevi, İstanbul, 2005.

KILIÇ, Aylin - ÖZER, Utku, “Ulusçuluk Literatürü ve Türkiye’de Ulusal Kimlik İnşası”, *Bilgi ve Bellek - İstanbul Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi*, Yıl:3, Sayı:6, İstanbul, 2006, s.s.16-45.

KOÇDEMİR, Kadir, “Eğitim-Kültür Politikaları (1920-1938): İslahattan İnkılab”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.s.679-684.

KOLOĞLU, Orhan, “Arap Harflerini Kullanmayan “Millet”lerdeki Dil Sorunlarının Osmanlı’nın Son Yüzyıldaki İç Gerginliklere Katkısı”, *“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar” I. Uluslararası Tarih Kongresi (24-26 Mayıs 1993) Kongre Kitabı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1998, s.s.72-90.

KORKMAZ, Zeynep, *Atatürk ve Türk Dili - Belgeler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

KORKMAZ, Zeynep, “Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikasında Türk Dilinin Yeri”, *Cumhuriyet ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi - Cumhuriyetin 85. Yılına Armağan Uluslararası Sempozyum Bildirileri (14-16 Mayıs 2008, Ankara)* (Haz. Remzi Demir, Doğan Atılgan), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008, s.s.39-47.

MAALOUF, Amin, *Ölümcül Kimlikler* (19. Baskı) (Çev. Aysel Bora), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

MARANTZIDIS, Nikos, “Yunanistan’da Türkçe Konuşan Pontuslular ve Uyum

- Sorunları”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (Der. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.s.97-109.
- MARDİN, Şerif, “Adlarla Oynamak”, *Kültür Fragmanları - Türkiye’de Günlük Hayat* (Der. Ayşe Saktanber, Deniz Kandiyoti), Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.s.127-140.
- MARDİN, Şerif, “Kimlik ve Söylemlerde Katmanlar”, *Kimlikler Lütfen - Türkiye Cumhuriyeti’nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili* (Der. Gönül Putlar), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s.s.61-66.
- MATOSSIAN, Mary KILBOURNE - VILLA, Susie HOOGASIAN, *1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı* (Çev. Altuğ Yılmaz), Aras Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- MAVROMATIS, Yorgos, “Yunanistan’da Hıristiyan Göçmenler ve Müslüman Azınlıklar - Eğitimin Millî Homojenleşmedeki Rolü”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (Der. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.357-364.
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin, *Balkanlarda Pomak Türkleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- MENGÜ, Güven, “Dil, Kültür ve Düşünce İlişisine Antropolojik Bir Bakış”, *Antropoloji*, Sayı: 14/2002, Ankara, 2002, s.s.67-80.
- MERAY, Seha L. (Çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, İkinci Takım, Cilt: 2 (3. Baskı), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, (t.y.).
- ORAN, Baskın, “Önsöz”, *Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci* (Haz. Samim Akgönül, Çev. Ceylan Gürman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.s.11-15.
- ÖZBUDUN, Ergun, “Millî Mücadele ve Cumhuriyetin Resmî Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu”, *Demokrasi ve Kimlik* (Haz. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s.s.63-70.
- ÖZER, İnan, *Kentleşme Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004.
- PAMUK, Akif - ALABAŞ, Ramazan, “Tarih Eğitimi ve Vatandaşlık Algısı: Trabzon Örneği”, *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi* (Ed. Mustafa Safran, Dursun Dilek), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2008, s.s.23-37.
- PELLER, Gary, “Race Consciousness”, *After Identity* (Ed. Dan Danielsen, Karen Engle), New York, USA 1995, Routledge Press, s.s.67-82.
- SADOĞLU, Hüseyin, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- SAFRAN, Mustafa, “Türkiye’de Tarih Eğitimi ve Öğretimi”, *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi* (Ed. Mustafa Safran, Dursun Dilek), Yeni İnsan

Yayınevi, İstanbul, 2008, s.s.13-20.

SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994.

SOMEL, Selçuk Akşin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kimliği”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik* (Haz. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s.s.71-83.

TAYLOR, Charles, “Tanınma Politikası” (Çev. Yurdanur Salman), *Çokkültürcülük - Tanınma Politikası* (Haz. Amy Gutmann), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.s.46-93.

TUNÇDÖKEN, Funda DÜVENÇİ, “Mudanya’da Girit Kültürü”, *Mudanya’nın Akdenizli Konukları Giritliler* (Haz. Fulya Düvenci Karakoç, Funda Düvenci Tunçdöken), Gaye Kitabevi, Bursa, 2008, s.s.87-188.

TURAN, Çimen - PEKİN, Müfide - GÜVENÇ, Sefer (Ed.), *Belleklerdeki Güzellik Mübadele Türküleri*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.

USLAN, Servet, “Cumhuriyet Dönemindeki Kültür Politikaları”, *Antropoloji*, Sayı: 13, 1997, s.s.257-270.

ÜSTEL, Füsün, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Kitapevi, Ankara, 1999.

ÜSTEL, Füsün, *İmparatorluk’tan Ulus-Devlet’e Türk Milliyetçiliği (1912-1931)* (2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

ÜSTEL, Füsün, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde - II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi (4. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

YALÇIN, Durmuş - AKBIYIK, Yaşar - ÖZKAYA, Yücel, vd. (Haz.), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 2010.

YİĞİT, Ali Ata, “Atatürk Dönemi Kültür Politikası”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.s.73-84.

ZÜRCHER, Erik Jan, “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si* (Der. Kemal Karpat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.s.261-292.

V. Temel Başvuru Kaynakları

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 8. Cilt, Etnosentrizm, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1992, s.3875.

DEVELLİOĞLU, Ferit, "İhtida", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1998, s.500.

EREN, Ahmet Cevat, "Pomaklar", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s.s.572-575.

EREN, Hasan, "Pomaklar", *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s.s.83-84.